

**İQTİSADİ TƏŞƏBBÜSLƏRƏ YARDIM
İCTİMAİ BİRLİYİ**

**AZƏRBAYCANDA ARIÇILIQ SEKTORUNUN
İQTİSADİ PERSPEKTİVLƏRİNİN
ARAŞDIRILMASI**

Bakı 2016

Sənəd İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyinin ABŞ BİA-nın maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən "Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək" layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

Tədqiqatı hazırlayanlar:

**Rövşən AĞAYEV
Samir ƏLİYEV**

**Az1102, Azərbaycan, Bakı şəhəri,
Tbilisi prospekti, 2-ci Alatava küçəsi 9
Tel: (99412) 4317713
Faks: (99412) 4317713
E-mail: sei@azeronline.com
Web: www.sei.az**

© İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyi

MÜNDƏRİCAT

Qısa icmal	5
GİRİŞ	8
Azərbaycanda arıçılığın mövcud vəziyyəti	10
Dünyada arıçılığın inkişafı	27
Azərbaycanda arıçılıq sektorunun inkişaf imkanlarının GZİT analizi	40
Nəticə və təkliflər	43

TƏŞƏKKÜR

Tədqiqatın hazırlanmasında göstərdikləri informasiya dəstəyinə görə Azərbaycan Arıçılar İttifaqının sədri Şamil Quliyevə, Şəki rayonundan Qinyat oğulları şirkətinin rəhbəri Lətif Qinyatoğluna, Qax rayonu Bal Evinin rəhbəri Bədrəddin Həsətova, İsmayılı rayonunda fərdi arıçılıq təsərrüfatının sahibi Tofiq Bayramova və “Şahdağ-E” MMC-nin rəhbəri Elxan Əkbərliyə təşəkkür edirik.

Digər tərəfdən dövlət qurumlarının təmsilçiləri - Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin heyvandarlığın inkişafı şöbəsinin müdiri Qalib Əbdüləliyev və Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun (AZPROMO) rəhbəri Rüfət Məmmədov da tədqiqat müəllifləri ilə arıçılıq sektorunun inkişafında dövlət siyasəti barədə maraqlı müzakirələr aparıblar.

QISA İCMAL

Cənubi Qafqazda nektar verən bitki örtüyünün 61 faizi Azərbaycanın payına düşməsi bu sahədə gələcəkdə böyük potensial imkanların və perspektivlərin olduğunu deməyə əsas verir. Ölkədə daha çox "Boz Dağ Qafqaz", "Sarı İran" arı cinslərinin "Qabaqtəpə", "Qonaqkənd", "Azərbaycan", "Talış" və "Naxçıvan" arı populyasiyaları mövcuddur. Dünyada mövcud olan 24 arı cinsinin 2-si Azərbaycandır.

Arıçılıq sektorunun qanunvericilik bazası 2 fevral 2009-cü il tarixində qəbul edilmiş "Arıçılıq haqqında" Qanunu əsasında yaradılıb. Nazirlər Kabineti bu Qanuna əsaslanaraq 15-ə qədər normativ hüquqi aktı qəbul edib. Bu qaydalar arıçılıq sahəsində dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi, seleksiya-damazlıq arıxanalarının yaradılması, digər arı cinslərinin ölkəyə gətirilməsi, arı ailələrinin köçürülməsi prinsiplərini və mexanizmlərini tənzimləyir. Nazirlər Kabineti həmçinin arı xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən 96 növ dərman vasitələrinin Siyahısını təsdiq edib.

Arı məhsullarının keyfiyyətinə dair ilk milli dövlət standartları 2015-ci ildən sonra hazırlanıb. Dövlət Komitəsinin 12 fevral 2016-cı il tarixli Qərarı ilə **AZS 849-2016 "Bal"** (CODEX STAN 12-1981) standartı təsdiq edilib. Bu standartın arılar tərəfindən istehsal olunan, emala verilən və bilavasitə, insanın istifadəsi üçün nəzərdə tutulan bütün bal növlərinə dair keyfiyyət göstəricilərini tənzimləyir.

Tədqiqat aşağıdakı nəticələri ortaya çıxardı:

- **Arı ailələrinin sayında artım müşahidə edilir.** Ölkədə arı ailələrinin sayı az olsa da son dövrlər artım tendensiyası göstərir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2006-2015-ci illərdə ölkə üzrə arı ailələrinin sayı 2 dəfədən çox artaraq 115618-dən 251233-ə yüksəlib. Arı ailələrinin 248668-i ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının, 914-ü fərdi sahibkarların payına düşür. Arı ailələrinin ən çox təmərküzləşdiyi iqtisadi rayon Naxçıvandır. Ölkə üzrə arı ailəsinin 28%-i bu regionun payına düşür. Ölkə üzrə arı ailələrinin 72,3%-i 4 iqtisadi rayonun (Gəncə-Qazax, Şəki-Zaqatala, Lənkəran, Naxçıvan) payına düşür.
- **Arı ailələrinin uçotu düzgün aparılmır.** Tədqiqat ölkədə arı ailələrinin uçotunun düzgün aparılmamasını ortaya çıxardı. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytında, dövlət qurumları ilə müzakirələrdə, arıçılarla söhbətdə arı təsərrüfatlarının dəqiq sayını müəyyənləşdirmək mümkün olmayıb. Ekspertlər ölkədə təxminən 8-10 min arı təsərrüfatının fəaliyyət göstərdiyini bildirir.
- **Yerli təbii bal istehsalı tələbatı ödəmir.** Ölkədə istehsal edilən təbii bal daxili tələbatı ödəmək iqtidarında deyil, tələbat idxal hesabına ödənilir. Yerli təbii bal istehsalının illik həcmi təxminən 2400-2500 tondur. Son 10 ildə təbii bal istehsalı 2 dəfədən çox artıb. Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi məlumatına görə, 2015-ci ildə Azərbaycana 69,66 ton həcmində təbii bal idxal olunub və son illər artım müşahidə edilir.
- **Təbii balın ixrac potensialı zəifdir.** Tədqiqatın hazırlanmasında qarışıya qoyulan hədəflərdən biri də Azərbaycan balının ixrac potensialını araşdırmaq olub. Araşdırma nəticəsi göstərdi ki, təbii bal ixracına həm maya dəyərinin baha olması,

həm də lazımı həcmdə olmaması mane olur. 2015-ci ildə ixracın orta qiyməti təbii balın hər kq-ı üçün 11,2 dollar olub. Bu dövrdə idxal olunan ən bahalı Fransa balı 2 dəfə ucuz - 6,71 ABŞ dolları olub. İdxal olunan təbii balın 1 kq-nın orta qiyməti 1,5-2.5 ABŞ dolları olub.

- **Arıların balverimi məhsuldarlığı çox aşağıdır.** Azərbaycanda arı ailələrinin balverimi səviyyəsi ilə bağlı vahid statistik bazası məlumat yoxdur. Tədqiqatdan məlum olub ki, arı təsərrüfatlarında balverimi səviyyəsi 5-20 kq intervalında dəyişir. Xarici ölkələrin təcrübələri göstərir ki, bəzi ölkələrdə arı ailələrinin balverimi səviyyəsi 40-50 kq-a çatır.
- **Təbii balın satış problemi mövcuddur.** Ölkədə təmiz və keyfiyyətli bala tələbat yüksək olmasına rəğmən satış problemləri qalmaqdadır. Daxili bazara saxta balların gətirilməsi təbii balın satışına problem yaradır. Təbii balın satışı əsasən pərakəndə qaydada həyata keçirilir. Topdansatış kanalları mövcud deyil. Pərakəndə satış ticarət şəbəkələrində satış, fərdi satış və müvafiq dövlət qurumlarının təşkil etdiyi yarmarkalarda satışdan ibarətdir. Arıçılıq təsərrüfatları satışı əsasən, fərdi qaydada, öz təsərrüfatında həyata keçirməyə üstünlük verir.
- **Arıçıların beynəlxalq təmsilçiliyi zəifdir.** Azərbaycanın Arıçılar Assosiasiyasının Beynəlxalq Federasiyası olan Apimondiyada təmsilçiliyi yoxdur. Apimondiyanın hazırda 94 tam, 20 assosiativ üzvü var. Keçmiş SSRİ ölkələrinin demək olar hamısı həmin qurumda bir və ya iki təşkilatla təmsil olunur.
- **Damazlıq-seleksiya işləri systemsiz aparılır.** Arıların cırlaşması məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir. Mütəxəssislər bunun səbəbini damazlıq-seleksiya işlərinin xaotik, systemsiz aparılması ilə əlaqələndirirlər. Arı cinsləri ancaq elmi-tədqiqat məqsədilə idxal olunmalı olduğu halda bəzən icazəsiz olaraq arıçıların şəxsi təşəbbüsü ilə yeni arı cinsləri gətirirlər. Bu isə sonda arı cinslərinin bir-biri ilə qarışaraq onların cırlaşmasına gətirib çıxarır.
- **Arıçılıq üzrə kadr qıtlığı mövcuddur.** Araşdırma göstərir ki, ölkədə kifayət qədər arıçılıq təsərrüfatlarının olmasına rəğmən bu sahədə peşəkar kadrlar yox dərəcəsinədir. Müşahidələr, ekspert müzakirələri göstərir ki, ölkədə istər arı xəstəlikləri, istər arıların bəslənməsi, istərsə də arıçılıq təsərrüfatlarının idarəedilməsi üzrə mütəxəssis qıtlığı mövcuddur. Hazırkı tədris müəssisələri arıçılıq üzrə kadrlar hazırlamır, arıçılıq ixtisası yoxdur. Heyvan xəstəliyi üzrə ixtisaslaşan baytarların arı xəstəlikləri barədə bilikləri kifayət etmir.
- **Lazımi laboratoriyalar yoxdur.** Təbii balın keyfiyyətini ölçmək və arı xəstəliklərinin analizi üçün zəruri laboratoriyalar yoxdur. Balın keyfiyyətini analiz edərkən balın hansı bitkidən çəkildiyini, balın tərkibində GMO-nun mövcudluğu müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Mövcud laboratoriyalar arıçılıqda olan problemləri tam müəyyənləşdirməyə imkan vermir.
- **Təbii balın istehlak həcmi uçuotu aparılmır.** Dövlət Statistika Komitəsi ildə ərzində ölkədə istehlak olunan təbii balın həcmi barədə statistik məlumata malik deyil. Rəsmi statistikaya görə, əhalinin illik istehlakı təxminən 1000 tona bərabərdir. Müstəqil ekspertlər hesab edir ki, ölkənin illik istehlak potensialı 4000-4500 ton civarındadır.

Azərbaycanda arıçılığın inkişafı üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı:

- Ölkədə arıçılıq təsərrüfatlarının inkişafı, arı məhsullarının istehsalının artımı və ixrac potensialının gücləndirilməsi, habelə arıçılıq təsərrüfatlarının kadr potensialını və maddi-texniki bazasının gücləndirilməsinə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin yaradılması məqsədilə 2017-2021-ci illəri əhatə edən beşillik “Arıçılığın inkişafı” Dövlət Proqramının qəbulu və həyata keçirilməsi;
- Arıçılıq təsərrüfatlarının istehsal etdikləri məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq və yerli arıçılığın inkişafını stimullaşdırmaq üçün dövlət büdcəsi hesabına arıçılıq təsərrüfatlarına subsidiyaların verilməsi;
- Arıçılıq təsərrüfatlarına dövlət dəstəyinin ünvanlı və səmərəli olması üçün arıların vahid dövlət qeydiyyatı uçotunun aparılması;
- Arıçılıq təsərrüfatlarının ucuz maliyyə resurslarına çıxışını təmin etmək üçün güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi mexanizmlərinin yaradılması;
- Əhalinin, o cümlədən məktəblilərin, hərbiçilərin yüksək kalorili qida ilə təmin edilməsi üçün, eyni zamanda yeni istehsalı stimullaşdırmaq üçün Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təbii balın qida rasionuna daxil edilməsi;
- Arıların kütləvi məhv olmasının qarşısını alınması, sağlam arıların yetişdirilməsi üçün arı xəstəlikləri üzrə laboratoriyaların yaradılması;
- Arıçılıq sənayesinin inkişafı üçün arıçılıq sahəsində peşəkar kadrların (menecment, xəstəliklər üzrə) hazırlanması üçün sahəvi ali məktəblərdə (Gəncə Aqrar Universitetində) arıçılıq üzrə ixtisasların yaradılması və mütəxəssislərin hazırlanması;
- Bal arılarının məhsuldarlığını artırmaq üçün yüksək nektar veriminə malik bitkilərin əkilməsini və həmin bitkilərdən ibarət meşə plantasiyalının salınmasının təmin etmək;
- Arı genefondunun qorunması üçün bir mərkəzdən idarə olunmaqla ölkənin ayrı-ayrı regionlarında damazlıq-seleksiya və ixtisaslaşmış təcrübə-sınaq təsərrüfatlarının yaradılması və bunun üçün dövlət tərəfindən xüsusi sahələrin ayrılmasını təmin etmək;
- Arı məhsullarının ayrı-ayrı çeşidləri üzrə keyfiyyət standartlarının, habelə bu məhsulların qablaşdırılması, saxlanması, daşınması və satışı ilə bağlı milli standartların hazırlanması;
- Arıçıların peşə birliklərinin yaradılması və onlara dövlət tərəfindən texniki dəstək göstərilməsi;
- Azərbaycan arıçılarının beynəlxalq səviyyədə əlaqələrini gücləndirmək, dünya səviyyəsində tanıtımına nail olmaq, qabaqcıl texnologiyaların mənimsənilərək ölkəyə gətirilməsi baxımından Arıçılar Assosiasiyasının Beynəlxalq Federasiyası olan Apimondiyaya üzvlüyə nail olmaq

GİRİŞ

Azərbaycanda tarixən arıçılıq ənənələri olub. Sovet dövründə arıçılıq təsərrüfatlarının inkişafı üçün müəyyən zəruri maddi-texniki baza və infrastruktur yaradılsa da, SSRİ dövlətinin dağılması ilə həmin dövrdə yaradılmış təsərrüfatlar dağıldı. Xüsusilə sovet idarəçiliyində birləşdirilərək iriləşmiş təsərrüfatlar sonrada parçalanaraq yenidən kiçik təsərrüfatlara çevrildi. Ölkədə arıçılıq təsərrüfatları uzun müddət həvəskar arıçılar tərəfindən idarə olunub və ənənələr məhz onlar tərəfindən qorunub saxlanılıb. Bu gün arıçılıq təsərrüfatları kiçikölçülüdür.

2016-cı ilin əvvəlinə ölkənin arıçılıq təsərrüfatlarında olan arı ailələrinin sayı 250 mindən çoxdur, arıçıların sayı isə 8-10 min arasında dəyişir. Hazırda ölkədə hər bir arı təsərrüfatına orta hesabla 25-31 arı ailəsi düşür. Bu, çox azdır. Ekspertlərin hesablamalarına görə, arı təsərrüfatının gəlirli işləməsi üçün hər bir belə təsərrüfat ən azı 200 arı ailəsinə xidmət göstərməlidir. Arı ailələri ölkənin regionları üzrə bərabər paylanmayıb. Mütəxəssislər ölkədə arı ailələrinin sayının 600-700 minə çatdırmaq potensialının olduğunu bildirir və Aran regionunun arıçılıq üçün əlverişli olduğunu qeyd edirlər. Ancaq Aran regionunda kənd təsərrüfatı məhsullarının intensiv əkini arıçılıq üçün problemlər yaradır.

Ölkənin təbii bal istehlakına olan tələbatının 2,4-2,5 tonu daxili istehsal hesabına təmin edilir. Son 10 ildə təbii bal istehsalı 2 dəfədən çox artsa da tələbatı tam ödəmək iqtidarında deyil. Bal tələbatının bir hissəsi idxal hesabına təmin edilir. İdxal da ildən ilə artır. Təbii balın ixrac potensialı olsa da reallıqda ciddi problemlər mövcuddur. Əsas səbəb istehsal olunan balın maya dəyərinin baha olması və həcmnin lazımi həddə olmamasıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, təbii bal əsasən emal olunmadan və paketlənmədən xammal şəklində ixrac olunur.

Təsərrüfat sahibləri arıçılıq sahəsində müəyyən biliyə malik olsalar da, xırda istisnalarla onların fəaliyyəti daha çox həvəskar fəaliyyətdən ibarətdir. Tədqiqatın hazırlanması prosesində əldə etdiyimiz məlumatlar göstərir ki, ölkədə istər arı xəstəlikləri, istər arıların bəslənməsi, istərsə də arıçılıq təsərrüfatlarının idarəedilməsi üzrə mütəxəssis qıtlığı mövcuddur. Hazırkı tədris müəssisələri arıçılıq üzrə kadrlar hazırlamır, arıçılıq ixtisası yoxdur. Heyvan xəstəliyi üzrə ixtisaslaşan baytarların arı xəstəlikləri barədə bilikləri kifayət etmir.

Arıçılıq təsərrüfatları maliyyə resursları əldə etməsində ciddi problemlərlə üzləşirlər. Arıçılar Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsi ilə ayrılan güzəştli kreditləri əldə etməkdə çətinlik çəkirlər. Kommersiya banklarının verdiyi kreditlərin faiz dərəcəsi və şərtləri ağırdır. Mövcud rentabellik ilə kommersiya banklarının kreditləri sərfəli deyil. Beynəlxalq təşkilatlar müəyyən layihələr vasitəsilə arıçılıq təsərrüfatlarına texniki dəstək versələr də layihələrin dayanıqlığına böyük ehtiyac var.

Hökumətin subsidiya mexanizmi mövcud deyil. İxracatçılar üçün verilməsi nəzərdə tutulan subsidiyalar üçün qanunvericilik bazası 2016-cı ildə yaradılıb, ancaq onun verilməsi mexanizmi hələ hazır deyil.

Tədqiqatın müəllifləri sənədin işlənməsi dövründə Azərbaycanda arıçılıq sektorunu tənzimləyən qanunvericilik aktlarını, habelə dövlət proqramlarını araşdırıblar. Təbii balın keyfiyyətini tənzimləyən dövlət standartları təhlil edilib.

Arıçılıq sahəsində mövcud durumunu qiymətləndirmək üçün arıçılarla görüşlər keçirilib. Müəlliflər həmçinin Azərbaycanın müxtəlif regionlarına, o cümlədən Qəbələ, İsmayıllı, Şəki, Qax rayonlarına səfər edərək yerli arıçılardan müsahibələr götürülüb. Ölkənin digər regionlarını təmsil edən bir sıra arıçılarla telefon vasitəsilə qısa müsahibələr götürülüb. Bundan başqa Kənd Təsərrüfatı və iqtisadiyyat nazirliklərinin müvafiq strukturlarının mütəxəssisləri ilə müzakirələr aparılıb və bu sahədə dövlət siyasətinin perspektləri öyrənilib.

Tədqiqat əsasən 4 hissədən ibarətdir. Birinci hissədə **“Azərbaycanda arıçılığın mövcud vəziyyəti”** bölməsidir. Bu bölmədə Azərbaycanda arıçılıq təsərrüfatlarının mövcud vəziyyəti, arı məhsullarının çeşidi, keyfiyyəti və istehsal gücü, ixrac potensialı və xarici ölkələrdə rəqabət qabiliyyəti, arı məhsullarının keyfiyyətini və arı xəstəliklərini analiz edən laboratoriyaların vəziyyəti, arıçılıq üzrə kadr potensialı və s. məsələlər araşdırılaraq real vəziyyət qiymətləndirilib.

Tədqiqatın ikinci bölməsi beynəlxalq təcrübəyə həsr edilib. **“Dünyada arıçılığın inkişafı”** adlı bölmədə dünyada arıçılıq təsərrüfatları güclü inkişaf etmiş ölkələrin uğurlu təcrübələri, bu sahədə dövlət siyasəti, arıçılıqlara edilən dövlət dəstəyi, arı xəstəlikləri ilə mübarizə üsulları, arı məhsullarının çeşidi və qiyməti barədə məlumatlar əksini tapıb.

Üçüncü bölmədə Azərbaycanda arıçılıq sektorunun inkişaf imkanlarının GZİT (güclü, zəif, imkanlar, təhlükələr) analizi aparılıb.

Sonuncu bölmədə tədqiqatın yekunu olaraq ortaya çıxan nəticələr və arıçılıq təsərrüfatının inkişafı üçün tövsiyələr təklif edilir.

Ölkə iqtisadiyyatının şaxələnməsi zəruriliyi ortaya çıxandan arıçılıq aqrar sektorun bir bölməsi kimi diqqətimizi cəlb edib. Arıçılıq fəaliyyəti həm də kiçik sahibkarlıq kateqoriyasına aid olduğundan İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyinin ABŞ BİA-nın maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirdiyi **“Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək”** layihəsi çərçivəsində araşdırılıb.

AZƏRBAYCANDA ARIÇILIĞIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafının vacibliyi barədə danışanda arıçılıq potensial sahələrindən biri kimi qeyd edilir. Həm tarixboyu nəsildən-nəsilə ötürülən biliklər və vərdişlər, həm də əlverişli iqlim şəraiti arıçılığın inkişaf imkanlarının mövcudluğunu göstərir. Cənubi Qafqazda nektar verən bitki örtüyünün 61 faizi Azərbaycanın payına düşməsi bu sahədə gələcəkdə böyük potensial imkanların və perspektivlərin olduğunu deməyə əsas verir.

Arıçılıq kənd təsərrüfatının ekoloji baxımdan ən təhlükəsiz növlərindən biridir. Ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyi məsələlərinin qlobal əhəmiyyət daşıdığı müasir dövrümüzdə arıçılığın inkişafının labüdlüyü xüsusilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycanda arıçılığın tarixi kökləri və ənənələri var. Azərbaycan dünyada ən məşhur arı cinslərindən biri olan Boz Qafqaz arısının vətənidir. Ölkədə daha çox “Boz Dağ Qafqaz”, “Sarı İran” arı cinslərinin “Qabaqtəpə”, “Qonaqkənd”, “Azərbaycan”, “Talış” və “Naxçıvan” arı populyasiyaları mövcuddur. Dünyada mövcud olan 24 arı cinsinin 2-si Azərbaycandadır.

Sovet dövründə arıçılıq təsərrüfatları qismən mərkəzləşdirilmiş, kiçik təsərrüfatlar iriləşdirilmiş, zəruri maddi-texniki baza və infrastruktur yaradılmışdı. Bu sahədə peşəkar kadrların hazırlanması, damazlıq-seleksiya işlərinin aparılması, zəruri laboratoriyaların yaradılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdü. SSRİ dövlətinin dağılması ilə yeni iqtisadi idarəetmə formasına keçid, ölkə ərazisinin bir hissəsində müharibə aparılması sovet dövründə yaradılmış digər təsərrüfatlar kimi arıçılıq təsərrüfatlarının da dağılmasına gətirib çıxartdı. Müstəqil qiymətləndirmələrə görə, 1990-1999-cu illərdə arıçılıq təsərrüfatı 45 faiz azaldı¹.

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanda arıçılıq sənayesi uzun müddət diqqətdən kənar qalıb. Arıçılıq ən yaxşı halda bir neçə dövlət proqramlarında epizodik olaraq əksini tapıb. 2004-cü ildən bəri regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş 3 dövlət proqramında (2004-2008-ci illər, 2009-2013-ci illər və 2014-2018-ci illər) arıçılıq təsərrüfatlarının inkişafı kənd təsərrüfatının prioritet sahələrindən biri kimi qeyd edilərək onun inkişafının zəruriliyi vurğulanıb.

Arıçılıq sektorunun qanunvericilik bazası 2 fevral 2009-cü il tarixində qəbul edilmiş **“Arıçılıq haqqında”** Qanunu əsasında yaradılıb. Qanunun məqsədi arıçılıqda seleksiya-damazlıq işinin yaxşılaşdırılması, yerli arı cinslərinin və populyasiyalarının genofondunun qorunub saxlanması və təkmilləşdirilməsi, mənşəyi bəlli, sabit irsi əlamətlərə malik yüksək məhsuldar bal arılarının yetişdirilməsi və arıçılıq məhsulları istehsalının artırılması üçün hüquqi zəmin yaratmaqla arıçılığın inkişafına nail olmaq olub. Qanunun qüvvəyə mindikdən sonra Nazirlər Kabineti aşağıdakı normativ hüquqi aktları qəbul edib:

¹ <http://azecology.az/az/news/inthecountry/2070-az601rbaycanda-ar3052313051305q.html>

- **Həvəskar və peşəkar arıçılıqla məşğul olma Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arıxanalara baytarlıq-sanitariya pasportunun (şəhadətnaməsinin) verilmə Qaydası və Forması** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Bal arısı cinslərinin və populyasiyalarının rayonlaşdırılması Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Dövlət seleksiya-damazlıq (genofond) arıxanalarının yaradılması Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arıçılıq təsərrüfatlarının uçotu Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arıçılığa dair statistik məlumatların tərtibi və təqdim edilməsi Qaydası və Forması** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arı ailəsinin standart gücünün müəyyən edilməsi Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Rayonlaşdırılmamış arı cinslərinin Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilməsi Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arı xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən dərman vasitələrinin Siyahısı** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 5 avqust tarixli 116 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arıçılıq sahəsində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 25 yanvar tarixli 19 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün səhiyyə, təhsil, mədəniyyət müəssisələrindən arıxanaların yerləşdirilməsi məsafəsi və yerləşdirilmə Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 26 oktyabr tarixli 169 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Xarici ölkələrdə arıçılıqda istifadə olunmuş inventar və avadanlıqların Azərbaycan Respublikasının ərazisinə idxalının məhdudlaşdırılması halları və Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 17 sentyabr tarixli 144 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arı ailələrinin zərərvericiləri ilə mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 17 sentyabr tarixli 144 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)
- **Arı ailələrinin balyıgma və yeni məskunlaşma yerlərinə köçürülməsi Qaydası** (Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 25 yanvar tarixli 19 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib)

Bu qaydalar arıçılıq sahəsində dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi, seleksiya-damazlıq (genofond) arıxanalarının yaradılması, digər arı cinslərinin ölkəyə gətirilməsi, arı ailələrinin köçürülməsi prinsiplərini və mexanizmlərini təmzimpləyir. Nazirlər Kabineti həmçinin arı xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən 96 növ dərman vasitələrinin Siyahısını təsdiq edib.

Arı məhsullarının keyfiyyətinə dair ilk milli dövlət standartları 2015-ci ildən sonra hazırlanıb. 2015-ci ildə Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin Kollegiyasının Qərarı ilə AZS 731-1-2015 (OIC/SMIIC 1:2011) **“Halal qida. Ümumi rəhbəredici sənəd”** standartı qəbul edilib və təbii bal və arıçılıq məhsulları halal qida kimi xarakterizə edilib. Dövlət Komitəsinin 12 fevral 2016-cı il tarixli Qərarı ilə **AZS 849-2016 “Bal”** (CODEX STAN 12-1981) standartı təsdiq edilib. Bu standartın arılar tərəfindən istehsal olunan, emala verilən və bilavasitə, insanın istifadəsi üçün nəzərdə tutulan bütün bal növlərinə dair keyfiyyət göstəricilərini tənzimləyir. Mövcud standartlar arı məhsullarının keyfiyyətinin təmin olunmasını tam təmin etmək iqtidarında deyil. Çünki mövcud standart ancaq təbii balın istehlak xassələrinə dair normaların nəzərdə tutur. Halbuki hazırki dövrdə arıçılıq təsərrüfatlarında digər məhsullar (propolis, arı südü, arı zəhəri və s.) alınır. Bundan başqa arı məhsullarının qablaşdırılmasına, daşınmasına dair standartların da qəbuluna ehtiyac var.

Arıçılığının inkişafını təmin edən amillərdən biri də arı ailələrinin sayının tələb olunan həddə olmasıdır. Son illər arı ailələrinin sayının artması müşahidə edilir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2015-ci ilin sonuna ölkəmizdə arı ailələrinin sayı 251233-dir. Arı ailələrinin 248668-i ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının, 914-ü fərdi sahibkarların payına düşür. Ekspertlər bunu aşağı göstərici hesab edirlər. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatına görə, 2020-ci ildə ölkə üzrə arı ailələrinin sayının 310 minə çatdırılması proqnozlaşdırılır. Arı ailələrinin sayının artırılması ilə yanaşı, məhsuldarlığının yüksəldilməsi, damazlıq-seleksiya işlərinin yaxşılaşdırılması, istehsal olunan balın mərkəzləşdirilmiş qaydada qablaşdırılması və etikətləmə məsələlərinin həyata keçirilməsi də qarşıda duran vəzifələrdən biridir.²

2006-2015-ci illərdə ölkə üzrə arı ailələrinin sayı 2 dəfədən çox artaraq 115618-dən 251233-ə yüksəlib. Hər il arı ailələrinin artımı orta hesabla 13,6 min olub. İqtisadi rayonlar üzrə arı ailələrinin artımı müxtəlif olub. Son 10 ildə ən yüksək artım (315%) Kəlbəcər –Laçın iqtisadi rayonun payına düşüb³. Bu, iqtisadi rayonda arı ailələrinin sayı 4678-dən 19414-ə çatıb. **(Cədvəl 1)**

İkinci ən yüksək artım Naxçıvan iqtisadi rayonunda qeydə alınıb. Muxtar Respublika ərazisində arı ailələrinin sayı 205% artaraq 23 mindən 70 minə yüksəlib. Təkcə Şahbuz rayonunda 20 mindən, Ordubad və Culfa rayonlarında isə 13 mindən çox arı ailə mövcuddur. Bundan başqa Aran iqtisadi rayonunda 161,35%, Yuxarı Qarabağ

² Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rəsmi internet saytı - <http://www.agro.gov.az/7-nazir-heydr-sdov-goranboy-rayonunda-vtdalar-qbul-edib.html>

³ Kəlbəcər –Laçın iqtisadi rayonu işğal altında olduğunda bu göstərici həmin iqtisadi rayonun arıçıları haqqında məlumatı əks etdirir

iqtisadi rayonunda 128,54%, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 105,85% artım olub. 2016-cı ildə Bakı şəhərində arı ailələri mövcud olduğu halda 2015-ci ildə belə ailələrin sayı 0-a düşüb. Abşeron iqtisadi rayonunda cüzi də olsa azalma baş verib. **(Cədvəl 1)**

Ölkə üzrə arı ailələrinin ən çox cəmləşdiyi rayon Şahbuz (20147) və Zaqatala (16418) rayonlarıdır.

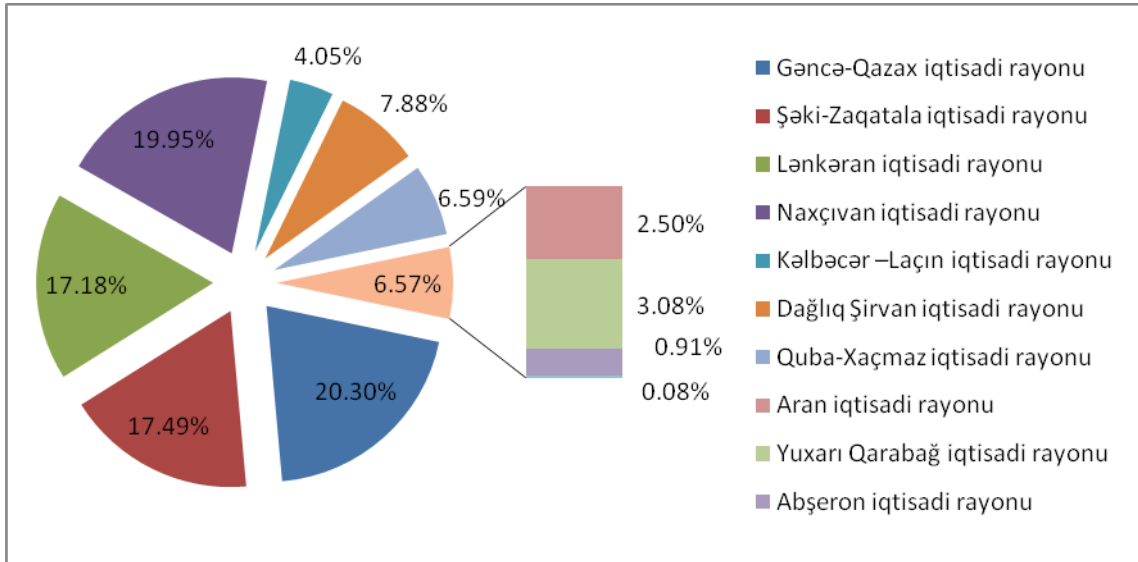
Cədvəl 1

2006-2015-ci illərdə ölkə üzrə arı ailəsinin dəyişməsi

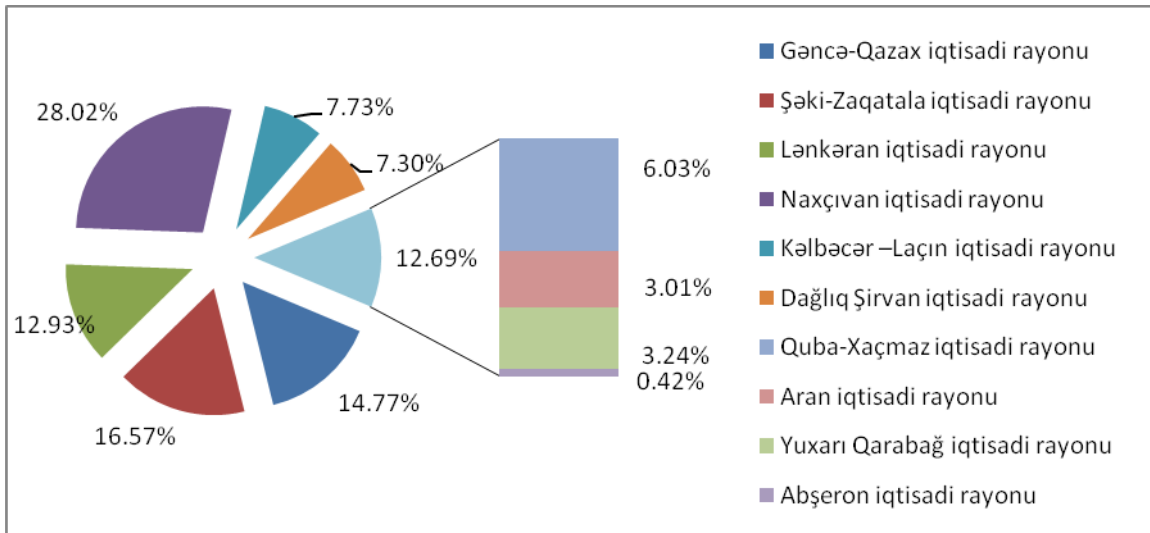
İqtisadi rayonlar	İllər		İllər üzrə dəyişmə, (-) azalma, (+) artım
	2006	2015	
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	23465	37107	58,14%
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	20221	41625	105,85%
Lənkəran iqtisadi rayonu	19861	32483	63,55%
Naxçıvan iqtisadi rayonu	23067	70396	205,18%
Kəlbəcər –Laçın iqtisadi rayonu	4678	19414	315,01%
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	9105	18331	101,33%
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	7621	15137	98,62%
Aran iqtisadi rayonu	2890	7553	161,35%
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	3560	8136	128,54%
Abşeron iqtisadi rayonu	1055	1051	-0,38%
Bakı şəhəri	95	0	-100,00%
CƏMİ	115618	251233	117,30%

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Arı ailələrinin regionlar üzrə yerləşməsinə diqqət yetirəndə məlum olur ki, ən çox arı ailəsinin təmərküzləşdiyi iqtisadi rayon Naxçıvandır. Ölkə üzrə arı ailəsinin 28%-i bu regionun payına düşür. Son 10 ildə Muxtar Respublikanın payı əhəmiyyətli dərəcədə artıb. 2006-cı ildə onun payı 20%-dən az olub. İkinci ən böyük paya malik Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonun payı bu dövrdə 17,5%-dən 16,6%-ə düşüb. Lənkəran iqtisadi rayonunda azalma 17,2%-dən 12,9%-ə enib. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda arı ailələrinin payı 20,3%-dən 14,77%-ə qədər azalıb. Ümumən götürdükdə ölkə üzrə arı ailələrinin 72,3%-i 4 iqtisadi rayonun (Gəncə-Qazax, Şəki-Zaqatala, Lənkəran, Naxçıvan) payına düşür. **(Qrafik 1 və 2)**

Qrafik 1. Arı ailələrinin regionlar üzrə paylanması (2006)

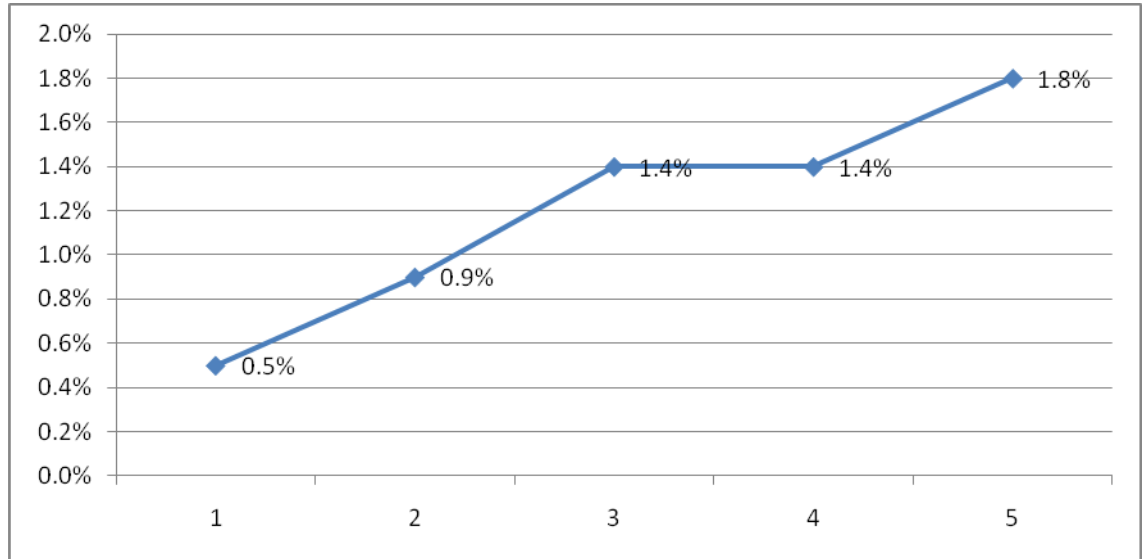

Qrafik 2. Arı ailələrinin regionlar üzrə paylanması (2015)

Dövlət Statistika Komitəsinin 2014-cü il üzrə məlumatına görə, ölkə üzrə ev təsərrüfatlarının 1,2%-də arıçılıq təsərrüfatı mövcuddur. Kənd yerlərində ev təsərrüfatlarının 2,2%-i, şəhər yerlərindəkilərin isə 0,3%-i arıçılıqla məşğul olurlar. Naxçıvan (4%), Şəki-Zaqatala (3,4%), Gəncə-Qazax (2,8%) regionunu təmsil edən ev təsərrüfatlarında arıçılıqla məşğuliyyət digərləri ilə müqayisədə daha yüksəkdir. Ev təsərrüfatlarının tərkibinin analizi göstərir ki, say tərkibi 5 nəfərdən ibarət olan təsərrüfatlar arıçılığa daha çox önəm verir. Belə təsərrüfatların 1,6%-i arıçılıqla məşğul olur. Ev təsərrüfatlarının başçısının təhsil səviyyəsi yüksək olduqca arıçılıq fəaliyyətinə maraq da yüksəlir. Ev təsərrüfatlarının müayinəsi göstərir ki, başçının təhsil səviyyəsi ali olan ev təsərrüfatları digərləri ilə müqayisədə arıçılığa daha çox üstünlük verir. Belə təsərrüfatların 1,8%-nin arısı mövcuddur. Halbuki ümumi orta təhsil üzrə 1,3%,

ortaixtisas təhsil üzrə 0,8%, əsas təhsil üzrə 0,7% təşkil edir. Təsərrüfat başçısının yaş qrupu 30-50 yaşı olan ev təsərrüfatları üstünlüyə malikdir.

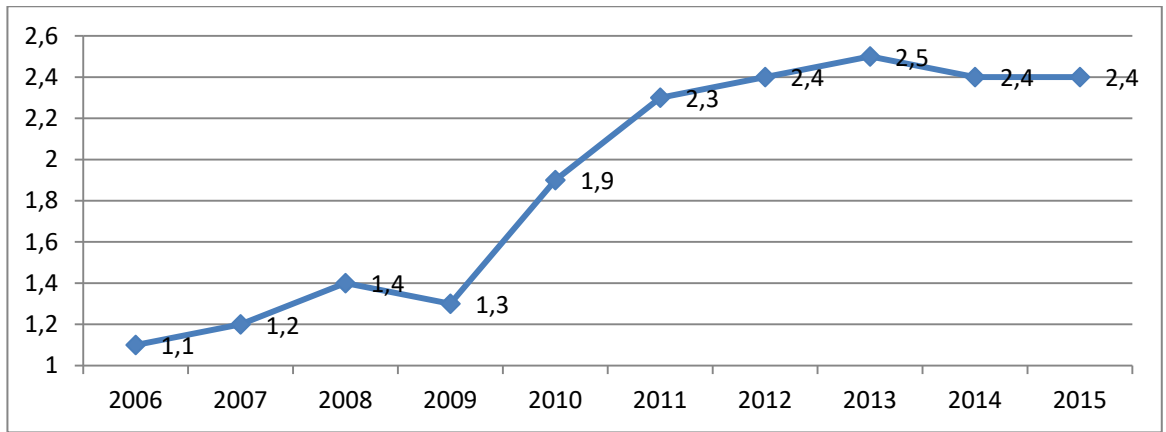
Dövlət Statistika Komitəsinin ev təsərrüfatlarının müayinəsinin nəticələri göstərir ki, *əhalinin gəlirləri ilə arıçılığa maraq arasında əlaqə var*. Əhalinin gəlirləri artdıqca arıçılığa meyl də artır. Ev təsərrüfatlarının 1-ci gəlir kvintilinə daxil olan az gəlirli qrupun 0,5%-də arı mövcud olduğu halda sonuncu – 5-ci kvintildə bu göstərici 1,8%-ə yüksəlir. **(Qrafik 3)**

Qrafik 3. Arı ailələrinin ev təsərrüfatlarının gəlirləri üzrə bölgüsü (2014)

Arı ailələrinin sayının artması arı təsərrüfatlarının sayının artmasını şərtləndirib. Ancaq bugünə qədər onların sayının dəqiq uçotu aparılmayıb. İstər Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytında, istər dövlət qurumları ilə müzakirələrdə, istərsə də arıçılarla söhbətdə arı təsərrüfatlarının dəqiq sayını müəyyənləşdirmək mümkün olmayıb. Azərbaycan Arıçılar İttifaqının sədri Şamil Quliyev ölkədə təxminən 8-10 min arı təsərrüfatının olduğu qənaətinədir. Onun sözlərinə görə, 10 il əvvəl belə təsərrüfatların sayı 5-6 min civarında olub və ildən-ilə onların sayı artır. Şəki rayonundan Qinyat oğulları şirkətinin rəhbəri Lətif Qinyatov da arıçılarının sayının 8 min civarında olduğunu təsdiqləyir. Belə olan halda bir arı təsərrüfatında qulluq edilən arı ailələrinin orta sayı ölkə üzrə 25-31 arasında dəyişir. Bu isə normal arıçılıq təsərrüfatı qurmaq üçün, istehsal olunan təbii balın maya dəyərini aşağı salmaq baxımından azdır.

Ölkənin təbii bal istehlakına olan tələbatının 2400-2500 tonu daxili istehsal hesabına təmin edilir. Son 10 ildə təbii bal istehsalı 2 dəfədən çox artsa da tələbatı tam ödəmək iqtidarında deyil. Təbii bal istehsalı 2013-cü ildə ən yüksək həddə qalxıb, sonradan azalaraq 2,4 min tona düşüb. **(Qrafik 4)**

Qrafik 4. 2006-2015-ci illərdə ölkə üzrə bal istehsalının illər üzrə dəyişməsi, min ton

Müxtəlif rəylərə görə, ölkənin təbii bala olan potensial istehlakının ən yaxşı halda yarısı daxili istehsal hesabına təmin edilə bilər. Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi məlumatına görə, 2015-ci ildə Azərbaycana ümumi dəyəri 188,4 min ABŞ dollar olan 69,66 ton həcmində təbii bal idxal olunub. 2015-ci il ərzində ölkədən 40,41 min ABŞ dollar olan 3,62 ton təbii bal ixrac olunub. İdxal olunan təbii balın hər kq-ının qiyməti orta hesabla 2,7 ABŞ dolları, ixrac olunan balın hər kq-ı isə 11,2 ABŞ dolları olub. (Cədvəl 2)

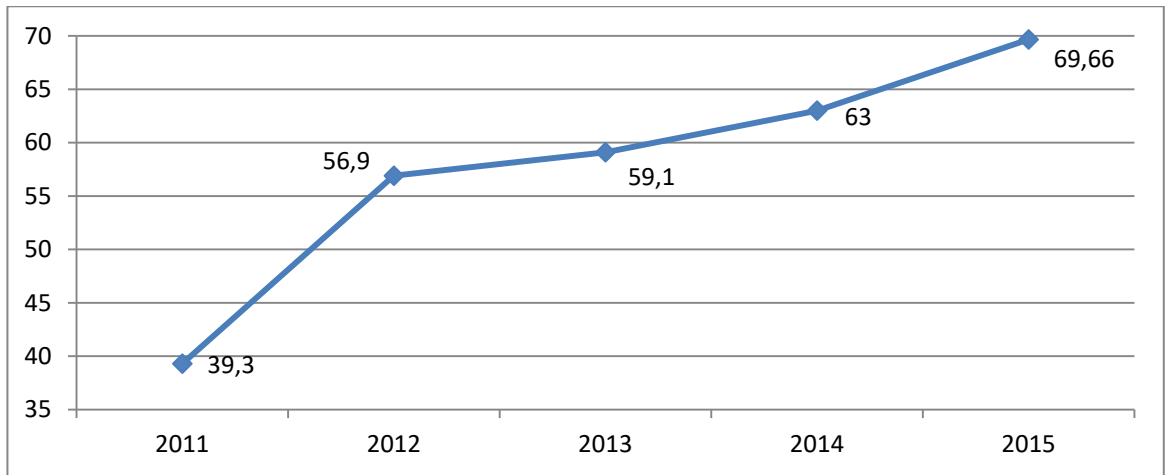
2011-2015-ci illərdə təbii balın idxal və ixrac vəziyyəti

Cədvəl 2

İllər	İdxal		İxrac	
	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)
2011	39,3	101,8	-	-
2012	56,9	190,0	0,01	0,1
2013	59,1	171,7	-	-
2014	63	184,1	0,1	1
2015	69,66	188,4	3,62	40,41

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi

Son beş ildə təbii balın idxalında artım tendensiyası müşahidə edilib. 2011-ci ildə idxal olunan təbii balın miqdarı 39,3 ton olduğu halda 2015-ci ildə 69,66 tona qədər artıb. Bu müddətdə artım 77,3% təşkil edib. (Qrafik 5)

Qrafik 5. 2011-2015-ci illərdə təbii balın idxalı tendensiyası

İdxaldan fərqli olaraq ixrac son beş ildə qeyri-sabit olub. 2011 və 2013-cü illərdə xarici ölkələrə ümumiyyətlə təbii bal göndərilməyib. 2012-ci ildə 10 kq, 2014-cü ildə 100 kq ixrac olduğu halda 2015-ci ildə 3,62 ton bal göndərmək mümkün olub. **(Cədvəl 2)**

Rəsmi məlumatlara görə, Azərbaycana 2015-ci ildə 11 ölkədən təbii bal idxal olunub. Əsas idxalatçı ölkələr Almaniya, Türkiyə, Rusiya və Ukrayna olub. Cəmi idxalın 87%-i bu ölkələrin payına düşüb. Ən ucuz təbii bal Ukrayna (1,72 USD/kq) və Avstriyadan (1,54 USD/kq), ən bahalı təbii bal Fransadan (6,71 USD/kq) idxal olunub. **(Cədvəl 3)**

2015-ci ildə təbii balın idxal olunduğu ölkələr

Cədvəl 3

Ölkələr	İdxal		
	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	1 kq-ın orta idxal dəyəri (ABŞ dolları)
1. Almaniya	22,03	54,67	2,48
2. Türkiyə	21,59	42,8	1,98
3. Rusiya	9,92	44,35	4,47
4. Ukrayna	6,71	11,56	1,72
5. Avstriya	2,87	4,42	1,54
6. Fransa	2,36	15,83	6,71
7. Qırğızıstan	1,76	6,3	3,58
8. İtaliya	1,28	5,24	4,09
9. İsveçrə	0,51	1,67	3,28
10. Belarus	0,35	0,91	2,6
11. İspaniya	0,28	0,65	2,32

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi

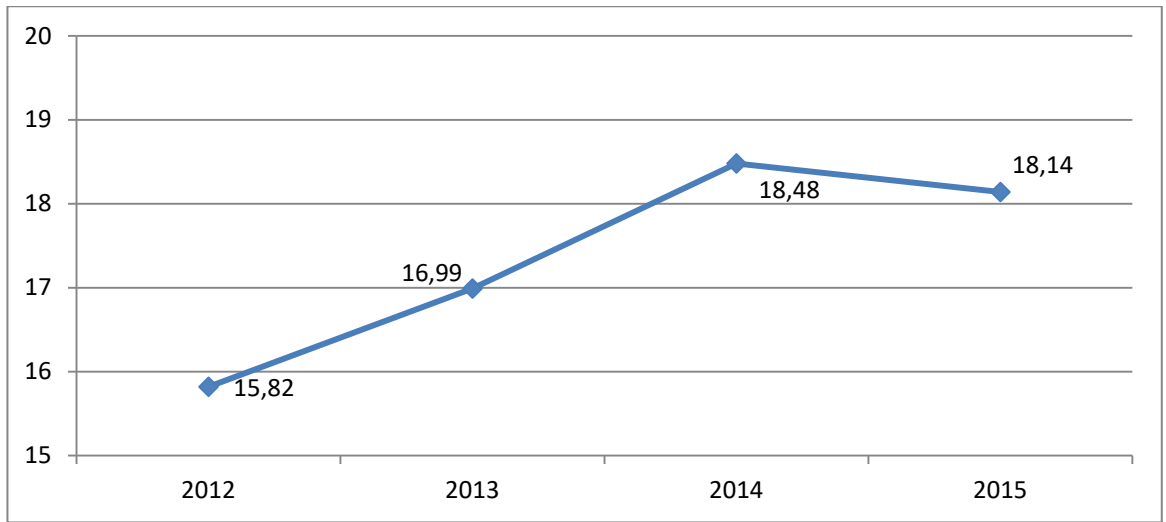
Müstəqil araşdırmalar və müşahidələr göstərir ki, 3-cü cədvəldəki ölkələrlə Azərbaycana həmçinin Gürcüstan və İrandan böyük həcmdə təbii bal gətirilir, ancaq onların qeydiyyatı aparılmır.

Azərbaycanda qeyri-neft ixracının artırılmasının prioritet olaraq qarşıya qoyulduğu bir vaxtda təbii balın ixracının vacibliyi gündəmə gəlir. Ancaq araşdırmalar və ekspert rəyləri göstərir ki, **təbii balın ixrac potensialı zəifdir**. Tədqiqatın hazırlanmasında qarşıya qoyulan hədəflərdən biri də Azərbaycan balının ixrac potensialını araşdırmaq olub. Araşdırma nəticəsi göstərdi ki, təbii bal ixracına bir neçə amil mane olur. Birinci amil yerli balın qiymətinin baha olmasıdır. 2015-ci ildə Azərbaycandan 3,62 ton təbii bal ixrac olunub. Bu, son 5 ildə ən yüksək göstəricidir. İxracın ümumi dəyəri 40,41 min ABŞ dolları olub. İxracın orta qiyməti təbii balın hər kq-ı üçün 11,2 dollar olub. Halbuki bu qiymət ölkəyə idxal olunan ən bahalı Fransa balından (6,71 ABŞ dolları) təxminən 2 dəfə çoxdur. **(Cədvəl 3)**

Dünya bazarlarında təbii balın ixrac qiyməti aşağıdır. Məsələn, dünyanın 15 ən çox bal istehsal edən 15 ölkəsi üzrə orta ixrac qiyməti 3,2 dollardır. Onlar arasında ən ucuz qiymət Malayziyada (1 kq - 1,6 dollar), ən baha qiymət Macarıstandadır. (1 kq - 4,4 dollar) **(Cədvəl 6)**

Azərbaycanda İxracın və Investisiyaların Təşviqi Fondunun (AZPROMO) rəhbəri Rüfət Məmmədov qiymət amili ilə yanaşı, ixrac üçün təbii balın lazımı miqdarda və keyfiyyətdə olmasını da zəruri sayır. Onun sözlərinə görə, Azərbaycanda böyük həcmdə bal istehsal edən təsərrüfatlar yoxdur, daha çox pərakəndə istehsalçılardan ibarətdir. Müsahib bildirdi ki, bu sahəyə yeni impulsun verilməsi və ixrac imkanlarının artırılması üçün hazırda Arıçılar Assosiasiyasının yaradılması istiqamətində işlər gedir. Bu Assosiasiya vasitəsilə ilkin mərhələdə Azərbaycanda istehsal olunan bal və bal məhsullarının ərəb ölkələrinə ixracı planlaşdırılır. Onun sözlərinə görə, qiymət rəqabətini uduzmamaq üçün bal xam mal şəklində ixrac olunacaq. R.Məmmədova görə, hazırda Azərbaycan balının vahid brend adı altında dünyaya çıxarılması üzərində iş gedir. Lakin balın müxtəlif təsərrüfatlardan gəlməsi tərkib və keyfiyyət baxımından vahid brend yaratmağa çətinlik yaradır. Bir çox hallarda beynəlxalq standartlara uyğun keyfiyyətin təmin edilməməsi də ixrac üçün əsas çətinliklərdən biridir.

Təbii balın hazırda ölkə bazarlarında satış qiyməti hər kq üçün 20-25 manat arasında dəyişir. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatına görə, 2012-2015-ci illərdə təbii balın orta satış qiyməti 15,82 manatdan 18,14 manata yüksəlib. **(Qrafik 6)**

Qrafik 6. 2012-2015-ci illərdə təbii balın orta satış qiyməti, 1 kq/AZN

Azərbaycanda arı təsərrüfatlarının analizi göstərdi ki, təbii balın maya dəyəri yüksəkdir və idxal ballarına qiymət rəqabətində uduzur. Arı ailələrinin məhsuldarlığının aşağı olması istehsal olunan təbii balın maya dəyərinin baha olmasına gətirib çıxarır. Bu isə daha ucuz başa gələn xarici ölkə balına rəqabət apara bilmir. 2015-ci ildə ölkəyə 11 ölkədən bal idxal olunub. Bu ölkələrin 4-nin (Almaniya, Türkiyə, Ukrayna, Avstriya) ümumi idxalda payı 53% olub. İdxal olunan təbii balın 1 kq-nın orta idxal qiyməti 1,5-2,5 ABŞ dolları (1,54 – 2,57 AZN⁴) olub. Ən bahalı təbii bal olan Fransa balının idxal qiyməti 6,71 ABŞ dolları (6,9 AZN) olub.

Daha çox sənaye üsulu ilə bal istehsala üstünlük verən və buna görə balın maya dəyərini aşağı salmağa müvəffəq olan Qax rayonu Bal Evinin rəhbəri Bədrəddin Həsərovun sözlərinə görə, 1 kq balın maya dəyəri 4-5 manata bərabərdir. Müxtəlif regionlarda fəaliyyət göstərən arıçılıq təsərrüfatlarının sahiblərindən götürülmüş qısa sorğunun nəticələri göstərir ki, Xızı rayonunda oturaq arıçılıqda təbii balın maya dəyəri 4-5 AZN, köçəri arıçılıqda 9-10 AZN-dir. Göygöl və Füzuli (Horadiz) rayonlarında təbii balın hər kq-ı orta hesabla 4-5 manata başa gəlir. Daşkəsən, Lənkəran, Qəbələ, Goranboy rayonlarında bu göstərici 6–7 manat, Şəmkir, Gədəbəy, Abşeron, Şamaxı, Ağsu rayonlarında 8-9 manat, Tovuz və Qax rayonlarında 10-11 manat təşkil edir.

Göründüyü ki, maya dəyəri ucuz baş gələn təbii balın qiyməti (4-5 AZN) idxal olunan balın qiymətindən (1,54 - 2,57 AZN) 2 dəfəyədək çoxdur. Bu isə yerli təbii balın qiymət rəqabəti qabiliyyətini aşağı salır.

Təbii balın maya dəyərinin yüksək olmasının əsas səbəbi arıların balverimi məhsuldarlığının çox aşağı olmasıdır. Azərbaycanda arı ailələrinin balverimi səviyyəsi ilə bağlı vahid statistik bazası məlumat yoxdur. Məhsuldarlıq regionlardan və arı növlərindən asılı olaraq dəyişir. Tədqiqatı hazırlayanlar müxtəlif rayonlarda bir arı ailəsinin bal vermək imkanının müəyyənləşdirmək üçün qısa araşdırma aparıb və bir sıra rayonlarda fəaliyyət göstərən arı təsərrüfatları ilə əlaqə saxlayaraq məhsuldarlıq səviyyəsini öyrənib. Məlum olub ki, arı təsərrüfatlarında balverimi səviyyəsi 5-20 kq

⁴ 2015-ci ildə 1 ABŞ dollarının manata nəzərən rəsmi məzənnəsi orta hesabla 1 ABŞ dolları = 1,0261 AZN olub. Mərkəzi Bankın rəsmi statistik bülleteni. 05/2016 www.cbar.az

invervalında dəyişir. Gədəbəy rayonunda arı ailəsinin balverimi 5-6 kq olduğu halda, Tovuz, Şəmkir, Abşeron, Qax, Goranboy rayonlarında 7-8 kq, Salyan, Daşkəsən, Lənkəran, Qusar, Şabran, Şəki, Qəbələ, Şamaxı rayonlarında 9-10 kq, Göygöl, Astara rayonlarında 15-20 kq təşkil edir.

Arı mütəxəssisləri ilə müzakirələrdə Azərbaycanda arı ailələrinin məhsuldarlığının aşağı olması vurğulanır. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin heyvandarlığın inkişafı şöbəsinin müdiri Qalib Əbdüləliyevin fikrincə, ölkədə bir arı ailəsi orta hesabla 8 kq-a qədər bal verir. Bəzi təsərrüfatlarda apardığımız müşahidələr və müsahibələr bu göstəricinin daha yüksək olduğunu göstərir. İsmayılı rayonunda fərdi arıçılıq təsərrüfatının sahibi Tofiq Bayramovun sözlərinə görə, onun saxladığı arı ailəsinin balverimi 25-30 kq-dır. Qax rayonda iri arıçılıq təsərrüfatı olan Bal Evinin rəhbəri Bədrəddin Həsərov məhsuldarlığın 20 kq olduğunu bildirib. Digər iri təsərrüfat - Şəki rayonu, Qinyat oğulları şirkətinin rəhbəri Lətif Qinyatoglunun məlumatına görə, bu göstərici 18-20 kq-dır.

Xarici ölkələrin təcrübələri göstərir ki, bəzi ölkələrdə arı ailələrinin balverimi səviyyəsi 40-50 kq-a çatır. (**bax:** *xarici təcrübə bölməsinə*)

Azərbaycan Arıçılar İttifaqının sədri Şamil Quliyevin sözlərinə görə, normal təsərrüfat fəaliyyəti üçün ən azı 200 arı ailəsi olmalıdır. Əgər işlər düzgün qurularsa, tələb olunan qaydalara əməl olunarsa, ilə ən azı 4 ton bal əldə etmək olar. İstehsal edilən təbii balın maya dəyəri 4-5 manata başa gəlir. İqlim şəraitindən asılı olaraq bu göstərici 2-3 manata da düşə bilər. Mərkəzi Bankın rəsmi məzənnəsini 1 dollar = 1.60-1.65 AZN götürsək onda 200 arı ailəsi təsərrüfatında istehsal olunan təbii balın 1 kq-ı 2,5-3 dollar olar. Bu isə qiymət baxımından rəqabət qabiliyyətli hesab oluna bilər.

Arıçılıq təkcə gəlir mənbəyi deyil, həmçinin ölkənin ekoloji inkişafı, regionlarda məşğulluğun artırılması və ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığının azaldılması istiqamətində atılacaq addımlara töhfə verəcək sahədir.

Azərbaycan Arıçılar İttifaqının sədri Şamil Quliyevin sözlərinə görə, Azərbaycanda arıçılığın inkişafına 20 milyon dollar vəsait yatırılırsa, artıq 6 ildən sonra ən azı 50-60 milyon dollar qazanc əldə etmək olar. Bu sahəyə yatırılan investisiya 3 ildən başalayaraq gəlir vermək imkanına malikdir. Azərbaycanda arı ailələrinin sayını 261 mindən 600 minə çatdırmaq olar. Belə olan vəziyyətdə arıçılıq təsərrüfatlarının sayını xeyli artırmaq olar, bu isə həmin ailələrin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırılmasına dəstək ola bilər.

Azərbaycanda arıçılığın inkişafı üçün ən əlverişli iqlim Aran regionu olsa da intensiv kənd təsərrüfatı əkinçiliyi belə təsərrüfatlara problem yaradır. Əkin sahələrinin dərmanlanması sonda həmin dərmanları nektar və çiçək tozu qismində götürən arıların zəhərlənərək məhv olmasına gətirib çıxarır. Əkinçilik həm də təbii balın tərkibində lazımsız qatqıların olmasına yol açır. Belə balı isə ixrac etmək ümumiyyətlə mümkün deyil.

Azərbaycanda arıçılığın yem bazasını - aran, dağətəyi və dağlıq ərazilərin bitki örtüyü təşkil edir. Respublikamızın təbii-coğrafi və iqlim şəraitini, eyni zamanda bitki örtüyünün müxtəlifliyini nəzərə alaraq, arı ailələrinin normal inkişafını təmin etmək üçün onların mövsüm ərzində azı beş dəfə köçürülməsini təmin etmək lazımdır. Ancaq köçürmələr problem yaradır. İri təsərrüfatlar arı ailələrinin iqlimdən asılı olaraq

köçürsələr də, kiçik təsərrüfatlar ilboyu eyni yerdə saxlamağa üstünlük verirlər. Bəzi hallarda köçürmə qaydalarına da düzgün əməl edilmir. Arı ailələri arasındakı məsafəyə diqqət yetirilmir, arı ailələri tələb olunandan çox sayda bir yerə yığılır. Bütün bunlar məhsuldarlığa mənfi təsir göstərməklə bal istehsalının səviyyəsini aşağı salır. İstehsala mane olan amillərdən biri də arı təsərrüfatlarının meşələrə buraxılmamasıdır. Bütün dünyada arı təsərrüfatları xüsusi imtiyaza malikdirlər və onlar meşələrə buraxılırlar. Hətta bəzi ölkələrdə arıçılığın inkişafı üçün yeni meşələrinin (məsələn, akasiya) salınmasına üstünlük verirlər. Azərbaycanda isə bununla bağlı problemlər olur.

Azərbaycanda təmiz və keyfiyyətli bala tələbatın yüksək olmasına rəğmən satış problemləri qalmaqdadır. Daxili bazara saxta balların gətirilməsi təbii balın satışına problem yaradır. Təbii balın satışı əsasən pərakəndə qaydada həyata keçirilir. Topdansatış kanalları mövcud deyil. Pərakəndə satış ticarət şəbəkələrində satış, fərdi satış və müvafiq dövlət qurumlarının təşkil etdiyi yarmarkalarda satışdan ibarətdir. Arıçılıq təsərrüfatlarının az bir hissəsi istehsal etdikləri təbii balı özləri qablaşdıraraq pərakəndə ticarət şəbəkələrində satmağa üstünlük verirlər. Əksər arıçılar satışı fərdi qaydada, öz təsərrüfatında həyata keçirməyə üstünlük verir. Bu tip satış bir qayda olaraq kiçik təsərrüfatlara xasdır.

Xeyli müddətdir ənənəvi olaraq hər il ölkənin paytaxtında və ayrı-ayrı regionlarında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin dəstəyi ilə bal yarmarkaları keçirilir. Belə yarmarkalar arıçılara satış imkanları yaratsa da təəssüf ki saxta və keyfiyyətsiz balların həmin yarmarkalara yol tapması nəticəsində insanların təbii bala etibarını itirir. Bazarda xeyli miqdarda saxta və keyfiyyətsiz bal mövcuddur. Peşəkar arıçılar belə halların qarşısını almaq üçün yarmarkalarda satılan təbii balın yoxlanmasına dair qaydaların sərtləşdirilməsinin tərəfdarıdırlar. Məsələn, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Dövlət Baytarlıq Nəzarəti Xidməti tərəfindən Baytarlıq-Sanitariya Ekspertiza Laboratoriyalarında aparılmış yoxlamanın nəticəsi olaraq 2015-ci ilin oktyabr ayının 10-dan noyabr ayının 10-a kimi Bakı şəhərində keçirilmiş bal yarmarkasına gətirilən bal və digər arı məhsullarının laboratoriya müayinəsi zamanı keyfiyyət göstəriciləri standartlara uyğun olmayan 17 tondan artıq bal satışdan kənarlaşdırılıb⁵.

İctimai iaşə və turizm obyektlərində qablaşdırılmamış ballardan istifadə olunur. Xarici ölkələrdə otellərdə təbii balı kiçik qablarda qablaşdırıldığı halda Azərbaycandakı otellərin əksəriyyətində müştəriyə açıq halda bal verilir. Həmin balın keyfiyyətli olması isə sual doğurur.

Arıçılığın inkişafına dəstək ola biləcək mexanizmlərdən biri də arıçıların müxtəlif birliklərdə cəmləşərək qüvvələrini səfərbər etmələridir. Bu, həm ölkə daxilində problemlərin sistemləşdirilərək qərar qəbul edən şəxslərə çatdırılması, həm də beynəlxalq təşkilatlarda təmsilçilik baxımından əhəmiyyətlidir. Ölkə daxilində qüvvələrini cəmləşdirilməsi istiqamətində müəyyən təşəbbüslər olsa da beynəlxalq səviyyədə tanıtım təəssüf ki, arzu olunan səviyyədə deyil. Uzun müddət pərakəndə şəkildə fəaliyyət göstərmiş arıçılar səslərinin yaxşı eşidilməsi üçün son illər təşkilatlanmağa təşəbbüs göstərirlər. Artıq ölkə arıçılarının əhəmiyyətli hissəsi 2008-ci ildə yaradılmış

⁵ “2015-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Kənd təsərrüfatı ili” elan edilməsi haqqında Tədbirlər Planı”nın icrası üzrə 2015-ci ildə görülmüş işlər barədə MƏLUMAT. www.agro.gov.az

Azərbaycan Arıçılar İttifaqında birləşiblər⁶. İttifaqın yaradılmasında əsas məqsəd ilk öncə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən arıçılar birliklərini bir araya gətirmək, onların əlaqələndirilmiş fəaliyyətini təmin etmək və sonda ölkə arıçılığını tam əhatə edən təşkilatlanmaya nail olmaqdır. İttifaqın 22 rayonda nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

Bundan başqa bal istehsalını stimullaşdırmaq və ixrac potensialını artırmaq üçün 2016-cı ilin fevralından etibarən Arıçılar Assosiasiyasının yaradılmasına start verilib. Assosiasiya rəsmi qeydiyyatdan keçmədiyindən hələki fəaliyyət başlayıb. Assosiasyanın yaradılmasında məqsəd Azərbaycan arıçılarının beynəlxalq səviyyədə əlaqələrini gücləndirmək, dünya səviyyəsində tanıtımına nail olmaqdır. Assosiasiya qeydiyyatdan keçdikdən sonra Arıçılar Assosiasiyasının Beynəlxalq Federasiyası olan Apimondiyaya üzv olmağı qarşısına məqsəd qoyub. Apimondiyanın hazırda 94 tam, 20 assosiativ üzvü var⁷. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, Azərbaycanı həmin beynəlxalq qurumda hansısa birlik təmsil etmir. Vaxtilə Azərbaycanı “Qızıl pətək” ictimai birliyi təmsil etsə də hazırda bu qurum işləmir. Keçmiş SSRİ ölkələrinin demək olar hamısı həmin qurumda bir və ya iki təşkilatla təmsil olunur. Hətta qonşu Türkiyənin 6 təşkilatı təmin Federasiyasının üzvüdür. Belə qurumda təmsilçilik Azərbaycan arıçılığı sənayesini dünyaya tanıtmaqla yanaşı, beynəlxalq əlaqələrin gücləndirilməsi, qabaqcıl texnologiyaların mənimsənilərək ölkədə tətbiq etmək baxımından faydalıdır.

Arıçılar son vaxtlar müşahidə edilən arıların cırlaşması tendensiyasından narahatlıqlarını ifadə edirlər. Arıların cırlaşması məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir. Mütəxəssislər bunun səbəbini **damazlıq-seleksiya işlərinin xaotik, systemsiz aparılması ilə əlaqələndirirlər**. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin heyvandarlığın inkişafı şöbəsinin müdiri Qalib Əbdüləliyev damazlıq-seleksiya işlərinin systemsiz, məsləhətləşmə olmadan aparılmasını arıların cırlaşmasında əsas səbəb kimi göstərir. Onun fikrincə, qanunvericiliyə görə, arı cinsləri ancaq elmi-tədqiqat məqsədilə idxalına icazə olduğu halda bəzi hallarda arıçılar şəxsi təşəbbüs göstərərək müxtəlif ölkələrdə yeni arı cinsləri gətirirlər. Bu işə sonda arı cinslərinin bir-biri ilə qarışaraq onların cırlaşmasına gətirib çıxarır. Qax rayonu Bal Evinin rəhbəri Bədrəddin Həsərov da qeyd edir ki, seleksiya-damazlıq işlərinin aparılmaması arıların cırlaşmasına gətirib çıxarır. İsmayilli rayonunda fərdi arıçı Tofiq Bayramovun fikrincə, arıların cırlaşmasının səbəbi arı şanlarının vaxtılıq-vaxtında dəyişdirilməməsidir. Azərbaycan Arıçılar İttifaqının sədri Şamil Quliyevin yanaşmasına görə⁸, Azərbaycanda qiymətli yerli arı genofondu var və hal-hazırda yerli arı genofondu məhv olma təhlükəsi ilə qarşılaşıb. Təxirə salınmadan yerli arı genofondu üzərində dövlət tərəfindən təsdiq olunmuş damazlıq-seleksiya proqramı çərçivəsində müntəzəm olmaqla, çoxistiqamətli və kompleks təyinatlı seleksiya işlərinin aparılması vacibdir. Seleksiya xüsusi dövlət proqramı ilə həyata keçirilərsə və eyni zamanda bütün arı populyasiyalarını əhatə edərsə, o zaman məhsuldarlıq 45-50 faiz arta bilər. Onun fikrincə, arı genofondunun qorunması və yaxşılaşdırılması üçün 10 damazlıq, 200-ə qədər ixtisaslaşmış, modern sənaye istehsalı arıçılıq təsərrüfatının yaradılmasına ehtiyac var.

⁶ Azərbaycan Arıçılar İttifaqının rəsmi internet saytı <http://ari.org.az/>

⁷ Təşkilatın rəsmi internet saytı - <http://www.apimondia.com/en>

⁸ <http://sia.az/ru/news/economy/348199-samil-quliyev-azerbaycanda-bal-istehsali-ehalinin-telabatini-odemir>

Ekspertlər hesab edir ki, Azərbaycan iqliminə və faunasına daha çox Boz Qafqaz və Sarı İran arı cinsləri uyğun gəlir. Cənub regionunda Sarı İran arıları, şimal rayonlarında Qabaqtəpə arıları ənənəvi sort sayılır.

Arıçılığın inkişafına mane olan amillərdən biri də **arıçılıq üzrə kadr qıtlığının mövcudluğudur**. Araşdırma göstərir ki, ölkədə kifayət qədər arıçılıq təsərrüfatlarının olmasına rəğmən bu sahədə peşəkar kadrlar yox dərəcəsinədir. Təsərrüfat sahibləri arıçılıq sahəsində müəyyən biliyə malik olsalar da, xırda istisnalarla onların fəaliyyəti daha çox həvəskar fəaliyyətdən ibarətdir. Müşahidələrimizdən, ekspertlərlə müzakirələrimizdən gəldiyimiz nəticə ondan ibarətdir ki, ölkədə istər arı xəstəlikləri, istər arıların bəslənməsi, istərsə də arıçılıq təsərrüfatlarının idarəedilməsi üzrə mütəxəssis qıtlığı mövcuddur. Hazırkı tədris müəssisələri arıçılıq üzrə kadrlar hazırlamır, arıçılıq ixtisası yoxdur. Heyvan xəstəliyi üzrə ixtisaslaşan baytarların arı xəstəlikləri barədə bilikləri kifayət etmir. Şəki rayonundan Qinyat oğulları şirkətinin rəhbəri Lətif Qinyatoğlu hesab edir ki, arıçılıq üzrə ayrıca məktəbin olması vacibdir. Qax rayonu Bal Evinin rəhbəri Bədrəddin Həsərov da bu fikri bölüşür. Müsahibə götürülən arı təsərrüfatlarının təmsilçiləri bildirirlər ki, arılar xəstələndikdə xaricdə mütəxəssis dəvət etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu isə arılara xidmətin baha başa gəlməsinə səbəb olur.

Təbii balın keyfiyyətini ölçmək və arı xəstəliklərinin analizi üçün zəruri laboratoriyalar yoxdur. İdxal olunan təbii bal Respublika Baytarlıq Laboratoriyasında bakterioloji, kimya-toksikoloji, radioloji və digər müayinələrdən keçirilərək qida üçün yararlığı müəyyən edildikdən sonra satışa buraxılır. Bir sıra xarici ölkələrdə balın keyfiyyətini analiz edərkən balın hansı bitkidən çəkildiyini, balın tərkibində GMO-nun mövcudluğu müəyyənləşdirilir. Xüsusilə də intensiv kənd təsərrüfatı əkini olan yerlərə yaxın ərazilərdə arıçılıq təsərrüfatı olduqda bu həm arıların qırılmasına səbəb olur, həm də arının ifraz etdiyi balın balın tərkibində aşkar edilir. Bu isə həmin balın ixracı üçün problemlər yaradır.

Ölkədə arıçılığa dair son zamanlar bir sıra laboratoriyalar yaradılıb. 2013-cü ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İpəkçilik İnstitutunun nəzdində "Arıçılıq" laboratoriyası yaradılıb. 2015-ci ildə Gəncə şəhərində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun nəzdində "Arıçılıq" Mərkəzi fəaliyyətə başlayıb. Burada arı genofondunun toplanması, damazlıq-seleksiya işinin təşkili, suni mayalandırma, xəstəlik-zərərvericilərlə mübarizə, balverən bitkilərin toxum və tingçiliyinin yaradılmasına dair tədqiqatlar aparılmağa başlanıb. Bütün bunlara baxmayaraq arıçılıqda lazım olan laboratoriya sınaqları ölkə xaricində, xüsusən də Türkiyədə aparılır. Mövcud laboratoriyalar arıçılıqda olan problemləri tam müəyyənləşdirməyə imkan vermir. Yerli ekspertlər arı xəstəliklərinə qarşı mübarizənin səmərəliliyinin artırılması tədbiri kimi sahəvi ali təhsil ocaqlarının nəzdində Arı xəstəlikləri üzrə laboratoriya yaradılmasını təklif edirlər.

FAO-nun dəstəyi ilə həyata keçirilən "Azərbaycanda arıçılıq sahəsində məhsuldarlığın artırılması vasitəsilə kənd əhalisinin yaşayışının yaxşılaşdırılması layihəsi" çərçivəsində Boz Dağ Qafqaz arı cinsinin təmiz genetik xəttinin müəyyənləşdirilməsi təmin edilib. Ana yetişdiriciliyinin həyata keçirilməsi üçün Qax rayonunun Ləkit Kötüklü kəndi təcrid olunmuş ərazi kimi müəyyən edilib. Qax

rayonunda özəl təsərrüfatın bazasında və Arıçılıq Mərkəzində genofond arıxanası yaradılıb. Artıq bu ildən ana arıların süni mayalandırılması yolu ilə ilk nəsil alınıb. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi damazlıq arıçılığın məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirilməsini dəstəkləyəcəyini açıqlayıb.

Arıçılığın inkişafını prioritet elan edən dövlət bunun üçün bir tərəfdən müvafiq qanunvericilik bazası yaratsa da beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi maliyyə dəstəyi göstərmir. Hökumətin maliyyə dəstəyi əsasən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsi ilə ayrılan güzəştli kreditlərdən ibarətdir. Fondun hər il arıçılığın inkişafı üçün güzəştli kredit vermək niyyətində olması ilə bağlı elanlar verməsinə rəğmən təcrübədə bu istiqamətdə ayrılan kreditlərin həcmi nəzərəcarpacaq dərəcədə deyil. Fond illik hesabatlarında digər sahələrdən fərqli olaraq arıçılığa ayrılan kreditlər barədə məlumatlara rast gəlmək mümkün deyil. Tədqiqatın hazırlanması çərçivəsində görüşdüyümüz ayrı-ayrı arıçılar arıçılıq təsərrüfatının inkişafı üçün güzəştli şərtlərlə kreditə tələbatın olduğunu, ancaq əldə etmək mümkün olmadığını vurğulayırlar. Bütün bunlar göstərir ki, arıçılıq təsərrüfatına güzəştli kreditlər ya məhdud həcmdə ayrılır, ya da bütün arıçılar üçün əlçatan deyil. Kommersiya bankları isə yüksək risk səbəbindən kənd təsərrüfatının digər sahəsində olduğu kimi arıçılıq təsərrüfatına da kredit verməkdə maraqlı deyillər.

Azərbaycanda bu vaxta qədər arıçılıq təsərrüfatına dövlət tərəfindən subsidiya ayrılması təcrübəsi olmayıb. Ancaq yaxın zamanlarda arıçılıq təsərrüfatlarının bir hissəsi, yəni arı məhsulları ixrac edən təsərrüfatlar subsidiyalardan yararlanmaq imkanı qazana biləcək. 2016-cı ildən başlayaraq dövlət ixracla məşğul olan yerli sahibkarlara subsidiya ayırmaq barədə qərar qəbul edib. Belə ki, qeyri-neft sektorunun ixracının təşviqi məqsədilə ölkə prezidenti 1 mart 2016-cı il tarixli, 811 sayılı “Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Fərman imzalayıb. Fərmana əsasən, ölkə ərazisində qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına gömrük dəyərinin ən azı 3 (üç) faizi məbləğində ixrac təşviqi ödəniləcək. Fərman 2016-cı il martın 1-dən qüvvəyə minib və 2020-ci ilin dekabrın 31-dək qüvvədə olacaq.

Nazirlər Kabineti “Qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə ixrac təşviqinin ödənilməsi qaydası”nı, “İxrac təşviqi şamil olunacaq qeyri-neft məhsullarının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası üzrə siyahısı”nı və “Məhsulların növündən asılı olaraq ixrac təşviqinin baza məbləğinə tətbiq olunacaq əmsalları” qəbul edəcək. Fərmanın icrası üçün normativ aktlar hələ ki hazırlanmayıb. Bu qaydalar qəbul edildikdən sonra arı məhsullarının qeyri-neft məhsullarının siyahısına düşüb-düşməməsi, əgər siyahıya daxil edilərsə, ödəniləcək ixrac təşviqi məbləği dəqiqləşəcək.

Bundan başqa dövlət və özəl sektorun birgə təşəbbüsü olan Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) fəaliyyət göstərir. İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən 2003-cü ildə təsis edilmiş Fondun əsas məqsədi ölkə iqtisadiyyatının həm sektor, həm də region baxımından tarazlı inkişafına nail olunması və ölkədə, xüsusilə də regionlarda, yoxsulluğun azaldılması strategiyası çərçivəsində yeni iş yerlərinin açılması üçün investisiyaların cəlb edilməsi və Azərbaycandan xaricə ixracatın təşviqi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. AZPROMO müntəzəm olaraq Azərbaycandan məhsul və xidmətlərin ixracı üçün hüquqi rejimin təhlilini aparır və

onun, eləcə də biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı müvafiq təkliflər işləyib hazırlayır və hökumətə təqdim edir. AZPROMO-nun müxtəlif ölkələrdə nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. AZPROMO rəhbəri Rüfət Məmmədov qeyd edir ki, uzun müddətdir ki, Azərbaycan istehsalı olan təbii balın ixrac imkanları araşdırılır və uyğun bazarlar axtarılır. Onun sözlərinə görə, Azərbaycan balının miqdar problemi var, yəni zəruri miqdarda təbii bal istehsal edən təsərrüfatlar mövcud deyil. Ona görə “Azərbaycan brendi” adı altında bir neçə təsərrüfatların istehsal etdikləri təbii bal və digər məhsullar xarici ölkələrə göndəriləcək. Ancaq AZPROMO mövcud məhsullar üçün xarici bazarların axtarılmasını həyata keçirir, ixracın zəif olması isə əsasən daxili problemlərdən qaynaqlanır.

Arıçılığın inkişafı sahəsində ayrıca dövlət proqramı mövcud deyil. Yeganə olaraq regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş və 2004-2018-ci illəri əhatə edən 3 dövlət proqramında arıçılıq təsərrüfatlarının inkişafı regionun sosial-iqtisadi inkişafı kontekstində qeyd edilib. Habuki Qazaxıstanda, Rusiyada (Tatarıstan, Dağıstan və s.), Gürcüstanda, Belorusda və s. ölkələrdə arıçılıq sənayesinə dövlət dəstəyini nəzərdə tutan sahəvi proqramlar mövcuddur. Bu proqramlarda arıçılıq təsərrüfatlarına maliyyə dəstəyindən tutmuş təbii balın keyfiyyətinin yoxlanması, satışına dəstək kimi məsələlər əksini tapıb.

Ölkədə arıçılığın inkişafına maliyyə dəstəyini daha çox beynəlxalq təşkilatlar verirlər, onlarla layihələr həyata keçirilir. Türkiyə Əməkdaşlıq və İnkişaf Agentliyinin (TİKA) yardımı ilə Azərbaycanda illik gücü 3 min ana arı istehsal etməyə imkan verən damazlıq təsərrüfatı yaradılıb. TİKA həyata keçirdiyi “Azərbaycanda arıçılığın inkişaf etdirilməsi” layihəsi çərçivəsində 2012-2014-cü illərdə 32 rayonu əhatə etməklə, 300 kəndli ailəsinə təmənnsiz olaraq yardım şəklində arı ailələri, pətəklər və digər arıçılıq avadanlıqları verilib, 300 yeni arıçılıq təsərrüfatının qurulmasına nail olunub.

2016-cı ildən Azərbaycanda arıçılığın daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən “Azərbaycanda arıçılıq sahəsində məhsuldarlığın artırılması vasitəsilə kənd əhalisinin yaşayışının yaxşılaşdırılması” layihəsinin həyata keçirilməsinə başlanılıb.

Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GİZ) “Seçilmiş məcburi köçkün icmalarında məşğulluq imkanlarının artırılması” layihəsi çərçivəsində arıçılıq təsərrüfatlarının yaradılmasına, arı xəstəliklərinin aradan qaldırılmasına dəstək verib.

Beynəlxalq təşkilatların həyata keçirdikləri layihələr əsasən texniki və maliyyə yardımlardan ibarət olub. Bu layihələr çərçivəsində beynəlxalq təcrübənin Azərbaycanda yayılması, arıçılar arasında təcrübə mübadiləsinin aparılması. Arıçıların bilik və bacarıqlarının artırılması istiqamətindən fəaliyyətlər göstərilib.

Ölkədə fəaliyyət göstərən müxtəlif ölçülü arıçılıq təsərrüfatlarını balın təyinatı baxımından iki yerə bölünür:

- 1. Daxili tələbatını ödəmək məqsədilə yaradılan arıçılıq təsərrüfatları***
- 2. Gəlir əldə etmək məqsədilə yaradılan arıçılıq təsərrüfatları***

Birinci qrupa aid təsərrüfatlar istehsal etdikləri təbii balı bir qayda olaraq öz ailələrinin, yaxın qohumlarının və dost-taşılarının istehlakı üçün nəzərdə tutur. Belə təsərrüfatlar kiçikölçülü olur və arı ailələrinin sayı 40-50-dən çox olmur. Kiçik təsərrüfat

sahiblarəində müəyyən qədər hobbiçik vərdişləri də mövcuddur. Bu təsərrüfatlar pərakəndə şəkildə fəaliyyət göstəririlər və

İkinci qrup təsərrüfatların yaradılmasında məqsəd həm də gəlir götürməkdir. Onların istehsal etdikləri balı topdan və ya pərakəndə satışını həyata keçiririlər. Belə təsərrüfatlarda arı ailələrinin sayı 1000-ə qədər ola bilər.

Hazırda Azərbaycanın təbii bal istehlakının həcmi ilə bağlı dəqiq məlumat yoxdur. Dövlət Statistika Komitəsi ildə ərzində ölkədə istehlak olunan təbii balın həcmi barədə statistik məlumata malik deyil. Yeganə məlumat ondan ibarətdir ki, pərakəndə ticarətdə təbii balın xüsusi çəkisi 2010-2015-ci illərdə 0,08% həddində olub. 2015-ci ildə pərakəndə ticarət şəbəkəsindən əhaliyə satılan məhsulların dəyərinin 25,7 milyard manat olduğunu nəzərə alsaq, il ərzində satılan təbii balın dəyərinin 20,6 milyon manat olduğunu görürük. Bazarda təbii bal orta hesabla 20-25 manata satılır. Deməli, rəsmi statistikaya görə, əhalinin illik istehlakı təxminən 1000 tona bərabərdir. Hazırda pərakəndə ticarət şəbəkələrindən kənarında böyük həcmdə təbii bal satışı həyata keçirilir və arıçılıq təsərrüfatları daha çox birbaşa satmağa üstünlük verir. Azərbaycan Arıçılar İttifaqının sədri Şamil Quliyev hesab edir ki, ölkənin illik istehlak potensialı 4500 ton civarındadır. Onun sözlərinə görə, dünyada qəbul olunmuş normaya görə, adambaşına düşən bal istehlakı 0,45 kq-dır və bu baxımdan Azərbaycanın illik tələbatı 4500 tondur. Qax rayonu Bal Evinin rəhbəri Bədrəddin Həsərov istehlakın həcmi potensial olaraq 4000 ton olduğunu ehtimal edir. Ancaq ölkədə bal istehlakının real həcmi barədə məlumat yoxdur. Ümumiyyətlə götürdükdə ölkənin təbii bal ehtiyacının yarısı (2400 ton) daxili istehsal hesabına təmin edilir. 2015-ci ildə ölkəyə 70 tona qədər təbii bal idxal olunub. Təbii bal idxalı reallığı əks etdirmir. Çünki ölkəyə Gürcüstandan, Çindən və s. ölkələrdən böyük həcmdə bal gətirilir, ancaq onlar gömrük qeydiyyatına düşmür. Əldə olan rəsmi rəqəmləri analiz etdikdə adambaşına təbii bal istehlakının illik həcmi ən azı 250-260 qram olduğunu görürük. Ancaq arıçılar bu rəqəmin 2 dəfə çox olduğu bildiririlər. Müqayisə üçün qeyd edək ki, dünya təcrübəsində adambaşına düşən illik təbii bal istehlakı Almaniya, Türkiyə, Yeni Zelandiya, Avstriya kimi ölkələrdə 1-1,5 kq, ABŞ, Fransa, Danimarka, Kanada, Böyük Britaniya kimi ölkələrdə 0,5-0,6 kq arasında dəyişir. Pakistan, Hindistan, Misir, Malayziya və Braziliya kimi ölkələrdə istehlakın həcmi 0,01-0,12 kq təşkil edir.

Tədqiqatın hazırlanması prosesində aparılmış araşdırmaların nəticəsi, mütəxəssislərlə keçirilmiş müsahibələr və xarici təcrübələrin öyrənilməsi göstərir ki, Azərbaycanda arıçılıq təsərrüfatlarının genişləndirilməsi üçün kifayət qədər əlverişli imkanlar mövcuddur. Arıçılığın inkişafı üçün zəruri tədbirlər görülərsə nəinki daxili tələbatı tam ödəmək olar, hətta təbi balı ixrac etmək də mümkündür. Ancaq bunun üçün bir sıra institusional addımlar atılmalı, zəruri qanunvericilik bazası yaradılmalıdır.

Dünyada arıçılığın inkişafı

Arıçılığın inkişafı təkcə əhalinin sağlam qidalanması baxımından zəruri deyil. Kənd təsərrüfatının, xüsusən əkinçiliyin inkişafına arıçılığın təsiri həddən artıq böyükdür. Tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin 75%-nin inkişafı bilavasitə tozlanmaya bağlıdır. Arıçılıq vasitəsilə tozlanma dünya miqyasında intesiv yolla ərzaq istehsalının dəyərini 250 milyard dollara yaxın artırır⁹.

Dünyada arıçılığın problemi ilə məşğul olan əsas təşkilat “Apimondia” (Arıçılıq Assosiasiyalarının Dünya Federasiyası) adı altında fəaliyyət göstərir. Hazırda təşkilatda sahənin problemlərini araşdıran elmi-praktiki qrup var. Mərkəzi ofisi İtaliyada (Roma) yerləşir və rəsmi saytı fəaliyyət göstərir. Qurumda 75 ölkədən 111 üzv təmsil olunur¹⁰.

Hazırda dünyanın 150-dək ölkəsində arıçılıq təsərrüfatları mövcuddur. Lakin bu ölkələrin çox az bir hissəsində arıçılıq özünün yüksək inkişaf mərhələsinə daxil ola bilib və həm mövcud arı ailələri, həm də arıçılıq məhsullarının istehsalı bir neçə ölkənin ətrafında təmərküzləşib. Bu vəziyyətin yaranmasının əsas səbəblərindən biri təbii-iqlim şəraitidir. Belə ki, müəyyən qrup ölkələrdə coğrafi mühit arıçılığın inkişaf etdirməyə imkan vermir. Bu tip ölkələrə əsasən soyuq şimal ölkələri və zəngin bitki örtüyü olmayan səhralarla əhatə olunan ölkələr daxildir.

Bəzi ölkələrdə isə əlverişli təbii mühitin olmasın baxmayaraq arıçılığın inkişafına imkan verən iqtisadi şərtlərin formalaşmaması, xüsusilə də sektorun inkişafı ilə bağlı stimullaşdırıcı dövlət siyasətinin olmaması, əhalinin bu sahədə təşəbbüskarlığını yüksəltməyə yönəlik təbliğat-təşviqat işlərinin yoxluğu insanlarda arıçılığa zəruri səviyyədə maraq yaratmır.

Aparılan araşdırmalara görə, hazırda dünyada mövcud olan 78 milyondan çox arı ailəsindən 48 milyonu və ya 61.5%-i cəmi 10 ölkənin payına düşür. Həmin ölkələr üzrə arı ailələrinin sayı 4-cü cədvəldəki kimidir:

Dünyada ən çox arı ailəsinə sahib olan 10 ölkə ¹¹

Cədvəl 4

Nö	Ölkələr	Arı ailəsinin sayı
1.	Hindistan	10 600 000
2.	Çin	8 947 730
3.	Türkiyə	6 011 330
4.	Efiopiya	5 130 320
5.	İran	3 500 000
6.	Rusiya	3 049 320
7.	Argentina	2 970 000
8.	Tanzaniya	2 700 000
9.	Kenya	2 510 000
10.	ABŞ	2 491 000
Dünya üzrə cəmi		78 202 046

⁹ <http://www.apeworld.ru/1458215787.html>

¹⁰ <https://www.apimondia.com/en>

¹¹ http://samsun.tarim.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Kitaplarimiz/anlasilabilir_aricilik.pdf

Cədvəldən göründüyü kimi, arı ailələrinin sayına görə öndə gedən ölkələr dünyanın müxtəlif qitələrini təmsil edir. Lakin ilk onluqda olan ölkələr içərisində ən böyük pay Asiya qitəsinə daxil olan ölkələrə aiddir. Arı ailələrinin sayına görə ilk sırada yer alan Hindistan üzrə göstərici ilk onluğun son 4 ölkəsinin – Argentina, Tanzaniya, Kenya və ABŞ-ın göstəricisinə bərabərdir.

Arı ailələrində olan təmər küzləşmə arıçılıq məhsullarının, xüsusilə də balın da istehsalında özünü göstərir. Hazırda dünya üzrə bal istehsalının həcmi təxminən 1.5 milyon ton təşkil edir¹². Bu həcm təxminən 84%-i 20 ölkənin payına düşür. Diqqətçəkən məqam odur ki, arı ailələrinin sayına görə öndə olan ölkələrin heç də hamısı bal istehsalına görə də lider ölkələr sırasında deyil. Məsələn, Hindistan arı ailələrinin sayına görə dünyada 1-ci sırada qərarlaşsa da, bal istehsalının həcminə görə, 7-ci sırada qərarlaşır. Bunun əsas səbəbi arı ailələrinin məhsuldarlığının ölkələr üzrə kəskin fərqlənməsidir. Yaxud Ukrayna arı ailələrinin sayına görə ilk onluğa daxil olmasa da, bal istehsalının həcminə görə dünyada 4-cü sırada qərarlaşır.

Dünya Ərzaq Təşkilatının statistikasına görə ki, həmin ölkələr aşağıdakılardır.

Dünyada bal istehsalı üzrə 20 aparıcı ölkə
(DƏT-nin ən son məlumatı 2012-ci ilə aiddir)¹³

Cədvəl 5

No	Ölkələr	İstehsalın həcmi, ton
1.	Çin	436 000.0
2.	Türkiyə	88 162.0
3.	Argentina	75 500.0
4.	Ukrayna	70 134.0
5.	ABŞ	66 720.0
6.	Rusiya	64898.0
7.	Hindistan	61 000.0
8.	Meksika	58 602.0
9.	İran	48 000.0
10.	Efiopiya	45 905.0
11.	Brazilya	33 571.0
12.	İspaniya	29 735.0
13.	Kanada	29 440.0
14.	Tanzaniya	28 500.0
15.	Cənubi Koreya	25 000.0
16.	Rumıniya	23 062.0
17.	Anqola	23 000.0
18.	Urquvay	20 000.0
19.	Macarıstan	17 000.0

¹² <http://www.apiworld.ru/1360226599.html>

¹³ <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

20.	CAR	16 000.0
Cəmi istehsal		1 260 200.0

Cədvəldən göründüyü kimi, dünyada istehsal edilən təxminən 1.5 milyon ton balın 1.260 milyon tonu 20 ölkənin hesabına təmin edilir. Öz növbəsində, həmin 20 ölkə arasında əsas rol ilk 5 ölkəyə - Çin, Türkiyə, Argentina, Ukrayna və ABŞ-a məxsusdur. Həmin ölkələr üzrə ümumi bal istehsalı 730 min ton təşkil edir ki, bu da dünya istehsalının 50%-nə yaxındır.

Əsas arıçılıq məhsulu olan təbii bal hazırda dünya bazarlarında beynəlxalq ticarət vasitəsilə alınıb-satılan 1239 ən mühüm əmtəə növündən biridir. Satışın həcminə görə, 2015-ci ildə bal həmin əmtəə növlər sırasında 730-cu yerdə dayanıb. 1995-ci ildə həmin göstərici 760 idi. Bu fakt onu göstərir ki, dünyada bal istehlakı zaman keçdikcə genişlənir¹⁴. Dünyada istehsal edilən balın 600 min tona yaxını beynəlxalq bazarlar vasitəsilə ixraca yönəldilir. Ümumilikdə 150 ölkədən bal ixrac edilir. Balın idxal-ixracı ilə 460 şirkət məşğul olur. İxrac edilmiş balın ümumi dəyəri 2.3 milyard dollar olub¹⁵. Hazırda dünyada bal ixracının 90%-ə qədəri 15 əsas ixracatçının payına düşür. Həmin ölkələr üzrə bal ixracının illik həcmi və orta ixrac dəyəri aşağıdakı cədvəldə əks olunub:

Dünyada ən çox bal ixrac və idxal edən 15 ölkə¹⁶

Cədvəl 6

İxracatçı ölkələr	İxracın həcmi, min ton	İxracın dəyəri, min USD	1 kq balın ixrac dəyəri, USD
1. Çin	187301.0	377 818,0	2.0
2. Argentina	63922.0	229 073,0	3.6
3. Meksika	42161.0	155 986,0	3.7
4. Hindistan	40829.0	121 662,0	2.9
5. Vyetnam	36095.0	132 974,0	3.7
6. İspaniya	30 150.3	101 505,2	3.4
7. Braziliya	22206.0	81 720,0	3.7
8. Macarıstan	17862.0	79 292,2	4.4
9. Kanada	11979.1	52 116,0	4.3
10. Rumıniya	10863.1	46 020,0	4.2
11. Çili	9887.8	39 317,0	4.0
12. Türkiyə	7192.4	25 071,6	3.5
13. ABŞ	6460.0	23 696,0	3.7
14. Avstraliya	5242.3	34 388,1	6.5
15. Malayziya	3522.0	5 593,0	1.6
Cəmi	465 523.0	1 490 000	3.2

¹⁴ <http://www.apiworld.ru/1462462603.html>

¹⁵ <http://www.apiworld.ru/1460449678.html>

¹⁶ <http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx>

Cədvəldən göründüyü kimi, ən böyük ixracatçı olan Çinin ixrac həcmi 15-liyin sonuncu ölkəsi olan Malayziyadan təxminən 55 dəfə, Çindən sonra 2-ci sırada dayanan Argentinadan 3 dəfə çoxdu. Bu ölkələr arasında Çin və Avstraliya isitina olmaqla yerdə qalan 13 ixracatçı ölkədə balın orta ixra qiyməti çox yaxındır – təxminən 3-4 dollar. Yalnız Çində çox ucuz – 1.6 dollar, Avstraliyada isə xeyli yüksək - 6.5 dollar təşkil edib.

Son illər dünyada arıçılıq məhsullarının istehsalında kəskin artımı ilə yanaşı, beynəlxalq bazarlarda rəqabət də sərtləşib. Xüsusilə də məhsulların keyfiyyətinə qarşı ciddi standartlar müəyyən edilib. Məsələn, Yaponiya öz daxili istehlakının cəmi 5%-i qədər istehsala malikdir, 95% istehlak idxal hesabına ödənilir. Bu bazar miqyas etibarlı ilə böyük olmaqla yanaşı, həmçinin alıcılıq qabiliyyəti də yüksək olan bazardır. Sadəcə yapon bazarına daxil olmaq istəyən hər hansı bir ölkə 3 vacib faktorunu nəzərə almaq lazımdır: **(i) bu ölkədə parlaq (açıq) rəngli bala tələbat yüksəkdir; (ii) bu bazarın əsas təchizatçısı Çinlə qiymət rəqabətinə hazır olmalıdır. Məsələn, 2015-ci ildə Çindən Yaponiyaya 26.4 min ton bal idxal edilib, orta ixrac qiyməti 2.2 USD (hazırkı məzənnə ilə təxminən 3.5 manat) təşkil edib; (iii) Yaponiya bazarına keyfiyyətsiz bal satmaq imkanı məhduddur, ona görə də beynəlxalq standartlara uyğun bal istehsalı təmin olunmalıdır.**

Görülən bütün tədbirlərə baxmayaraq Çinin hələ də bal bazarına kifayət qədər böyük həcmdə saxta məhsullar çıxardığı barədə məlumatlar var. Bu ölkə son illərdə belə cəhdlərə görə bir neçə dəfə beynəlxalq sanksiyalara da məruz qalıb. Məsələn, 2002-2004-cü ildə AB Çindən bal idxalına qadağa qoymuşdu. Səbəb bu ölkədən idxal edilən balın tərkibində antibiotiklərin, xüsusilə xloramfenikol, streptomisin və tetrasiklin kimi dərman vasitələrinin qalıqlarının yüksək olması idi. Çin ölkədə istehsal edilən balın keyfiyyətinin yaxşılaşdırmasına nail olduğu üçün 2005-ci ildən başlayaraq idxal qadağası tədricən götürülməyə başladı.

Eyni addımı ABŞ da Çinə qarşı atmışdı. Lakin ABŞ tam idxal qadağası tətbiq etmədi, 221%-lik antidempinq tarifi tətbiq etmişdi. Nəticədə 2001-2011-ci ildə Çindən bal idxalı 17.7 min tondan 1.5 min tona enmişdi. Hər kq bal üçün antidempinq tarifi 2.63 USD təşkil edirdi. Tarif maneəsinin uzadılması ilə bağlı qərar 2012-ci ildə yenidən verilmişdi. Doğrudur, Çin sonrada 3-cü ölkələr, məsələn, Hindistan vasitəsilə ixracını həyata keçirməyə başladı. Amma 2010-cu ildə AB mənşə ölkəsini təyin etməyin mümkünsüzlüyünü arqument gətirərək Hindistandan da idxalı qadağan etdi. Əvəzində Amerika qitəsi ölkələrinin Avropa Birliyi bazarında payı sürətlə artdı. Məsələn, 2006-2011-ci illərdə Meksikanın bu bazarda payı 27% genişlənərək 12.4 min tondan 15.7 min tona çatdı¹⁷.

Bununla belə, Çin hazırda arıçılıq sektorunun inkişafı sahəsində lider mövqeyini qoruyub saxlaya bilər. Bu ölkədə də 9 milyona yaxın arı ailəsi hesabına 450 min ton bal, 4 min ton arı südü, 350 ton propolis istehsal edilir¹⁸.

Mütəxəssislər hesab edir ki, Çin orqanoleptik imkanlara görə Rusiyaya uduzsa da, bu ölkədə hazırda faktiki istehsal imkanları Rusiyadan müqayisəedilməz dərəcədə böyükdür. Səbəb geniş dövlət dəstəyinin olmasıdır. Çində 2011-2016-cı illər üzrə

¹⁷ <http://www.apiworld.ru/1360226599.html>

¹⁸ <http://www.apiworld.ru/1330345799.html>

arıçılığın inkişaf üzrə dövlət proqramı qəbul edilib. Proqramın hədəfi arı ailələrinin sayını 10 milyona (hazırkı 8.6 milyon), bal istehsalını 500 min tona (hazırkı 450 min tondan) çatdırmaqdır.

Arıçılıq Çinin iqtisadiyyatına 40 milyard dollardan çox fayda gətirir. Ölkə ərazisinin hər kvadratkilometrində 0.72 arı ailəsi düşür. Bu göstərici Koreyada 18.8, Türkiyədə 5.1-dir. Çində arıçılıq sektorunun məhsuldarlığı kifayət qədər yüksəkdir bir arı ailəsinin məhsuldarlığı (bal verilməsi) 40 kiloqramdan çoxdur¹⁹.

Dünyada istehsal edilən arı südünün 95%-ə qədəri Çinin payına düşür. Çində 1958-ci ildən Kənd Təsərrüfatı üzrə Elmlər Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən Arıçılıq Elmi Tədqiqat İnstitutunun ölkədə sektorun inkişafında böyük rolu var. Bu institut Çin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin arıçılığın inkişafına məsul olan xüsusi Mərkəzi sıx əlaqədə çalışır. Tədqiqat İnstitutunun 97 elmi nailiyyəti, 57 patenti var, "Çin Apikulturası" adlı jurnal nəşr edir. Bundan əlavə, ölkədə arıçılıq üzrə 3000 mütəxəssis və alimi, bu sektorda çalışan iş adamını özündə birləşdirən Çin Apikultura Assosiasiyası fəaliyyət göstərir. Assosiasiyanın nəzdində arıçılıqla bağlı təlim və ixtisasartırma mərkəzi, xüsusi arıçılıq məktəbləri fəaliyyət göstərir. Bunlardan əlavə, hazırda Çində 7 universitet arıçılıq sahəsi ilə bağlı araşdırmalar aparır və müvafiq ixtisaslara malikdir.

Türkiyə bal istehsalının həcminə görə dünyada Çindən sonra 2-ci sırada dayanır. İllik bal istehsalının həcmi 95 min tona çatır. Bundan təxminən 10 min tonu ixrac edilir, yerdə qalanı daxili tələbata yönəlir. Ölkə üzrə arı ailələrinin sayı 6.6 milyon ətrafındadır. Arı ailələrinin orta balverimi 15-16 kq təşkil edir. Ölkədə təxminən 80 min arıçı var. Türkiyədə arıçılıq sektoruna dövlət dəstəyi mexanizmləri mövcuddur. Məsələn, ana arı yetişdirən arıçılıq təsərrüfatları yetişdirilən hər bir ana arı üçün 4 lirə dəstək alırlar. Lakin burada əsas tələb odur ki, ana arı yetişdirmək üçün Türkiyə Arıçılar Birliyindən icazə alınmalıdır. Bu dəstək proqramının tətbiqinə 2003-cü ildən start verilib. 2013-cü ildən başlayaraq isə hər bir arı ailəsi üçün arıçılara 8 lirə, orqanik arıçılıqla məşğul olanlara isə əlavə olaraq 5 lirə subsidiya verilməsinə başlanıb. Lakin arıçıların dövlətdən yardım ala bilməsi üçün arıların dövlət qeydiyyatı sistemində uçota düşməsi şərtidir. Başqa bir dəstək texnoloji dəstəklə bağlıdır. Bal və digər arıçılıq məhsullarının istehsalı, saxlanması və emalı ilə bağlı müəssisələrin modernləşdirilməsi üçün gərəkli maşın və avadanlıqların alınması, texniki-iqtisadi əsaslandırma işləri üçün lazım olan məsləhət xidmətinin təmin edilməsi üçün də dəstək proqramı mövcuddur. Bu məqsədlə 250 000 avroya qədər olan xərclərin 50%-i təşkilat tərəfindən qarşılanacaq şəkildə dəstəklənir. Bunlarla yanaşı, ən azı 20 arı ailəsi saxlamaq istəyən və bu sahibkarlığa yeni başlamaq istəyən subyektlərə şəxsi vəsaiti olmadıqda, 4 illik kredit xətti açılır. Birinci il kredit ödənmir, ikinci il 20%, üçüncü il 35%, sonuncu il 45% hissələrlə geri qaytarılır. Bu kredit Orman-Köy İlişkiləri Genel müdürlüyü tərəfindən ayrılır. Ziraat Bankası isə arı ailələrinin sayını 50-dən çox ailəyə çatdırmaq üçün kredit götürən arıçıların kredit fazilərinin 50%-ni güzəşt edir. Arıçıların bankdan illik 5% -lə kredit götürmək imkanına malikdirlər. Türkiyədə arıçıların təşkilatlanması da yüksək səviyyədədir. Ölkədə 79 arı yetişdiriciləri birlikləri fəaliyyət göstərir ki, onların da 52 mindən çox üzvü var. Arıçılıqda məhsuldarlığın yüksəldilməsi və sektorun

¹⁹ <http://www.apiworld.ru/1463774718.html>

davamlılığının artırılması baxımından məsrəflərin səviyyəsi çox önəmlidir. Arıçılıq fəaliyyətlərində məhsuldarlıq və davamlılığını artması baxımından ən əhəmiyyətli faktor məsrəflərdir. Arıçılıq fəaliyyətinin əsas məhsulu olan bal istehsalı üçün əsas istehsal xərcləri bunlardır: şəkər, dərman vasitələri, su və nəqliyyat xərcləri, kənddən cəlb edilmiş işçi qüvvəsinin əmək xərcləri, bal süzmə və qablaşdırma üçün vasitələrinin alınması xərcləri. Türkiyə üzrə topdansatış qiyməti balın hər kq üçün 18.3 lirə (təxminən 6.3 dollar), pərakəndə satış qiyməti 29.2 lirə (10 dollar) təşkil edir. Türkiyədə bal istehsalının həcmi böyük olsa da, heyvandarlıq məhsullarının son dəyərində bu sektorun məhsullarının payı cəmi 2%-dir²⁰.

Türkiyədə müntəzəm olaraq arıçılıq sektorunun iqtisadi səmərəliliyi yönündə araşdırmalar aparılır. Son illər aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Türkiyədə arıçılıq sektorunun, xüsusilə bal ixracatının ən vacib problemləri kimi aşağıdakı məqamları üzə çıxarıb:

- **pətəklərin mühafizəsi məqsədi ilə naftalin istifadəsi,**
- **arıların nektarlı bitkilərin bol olduğu dövrlərdə belə şəkər siropu və nişasta tərkibli maddələrlə bəslənmələri,**
- **xəstəliklərə və zərərvericilərə qarşı həddindən artıq antibiotiklərdən istifadə nəticəsində balın tərkibində yaranan qalıqlar,**
- **Balların toplandığı bitkilərə görə təsnif edilməməsi,**
- **Saxta balların bazara yol tapması,**
- **Arıçıların xəstəlik və zərərvericilərlə mübarizədə yetərinə məlumatlı olmaması,**
- **Köçəri arıçılıqda daşıma xərclərinin yüksəkliyi,**

Son illər Türkiyədə hökumətin sektorun inkişafı istiqamətində diqqətçəln addımlardan biri **balverimi yüksək olan meşələrin genişləndirilməsi ilə bağlı 2013-2017-ci illər üzrə proqram qəbil etməsidir.** Dünyanın bal istehsalı sahəsində potensiallı ölkələrində bitki örtüyünün bal potensialı siyahısı hazırlanır. Ən az bal verimi potensialı olan bitkilər 1-ci sinfə, ən yüksək bal potensialı olan bitkilər 6-cı sinfə daxildir. Bal verimi potensialı arıların 1 hektar sahədən toplaya biləcəyi nektarın kütləsi ilə ölçülür.

- **Hər hektardan 5-25 kq nektar tutumu olan bitkilər – 1-ci sinif**
- **Hər hektardan 26-50 kq nektar tutumu olan bitkilər – 2-ci sinif**
- **Hər hektardan 51-100 kq nektar tutumu olan bitkilər – 3-cü sinif**
- **Hər hektardan 101-200 kq nektar tutumu olan bitkilər – 4-cü sinif**
- **Hər hektardan 201-500 kq nektar tutumu olan bitkilər – 5-ci sinif**
- **Hər hektardan 501 kq-dan çox nektar tutumu olan bitkilər – 6-cı sinif**

Proqrama əsasən bütün bölgələr üzrə üzrə balverimi potensialını, çiçəkləmənin aktiv dövrünü əks etdirən xəritələr hazırlanıb. Sənəddə qeyd edilir ki, dünyada mövcud ballı bitkilərin 75%-nə Türkiyədə rast gəlinir. Türkiyədə istehsal edilən balın

²⁰ http://journal.tarekoder.org/archive/2014/2014_02_05.pdf

25%-i şam balı, 75%-i isə akasiya, şabalıd, cökə, müxtəlif meşə gülləri və vəhşi armud kimi müxtəlif meşə ağaclarından toplanan baldır. Türkiyədə toplanan balın 85%-i meşə ərazilərindən, 15%-i meyvə bağlarının və çəmənliklərin sıx olduğu düzənlik ərazilərdən formalaşır²¹.

Dünyada arıçılıq sektorunun inkişafına görə qabaqcıl son illər böyük uğurlar qazanan ölkələrdən biri də **Çilidir**. Bu ölkə təkcə balın ixrac potensialının yüksək olması ilə deyil, daxili istehlakın genişləndirilməsi istiqamətində təşəbbüslərinə görə də fərqlənir. 2014-cü ilin iyulunda Çili Mill Konqresi (Parlament) təbii balın məktəblilərin qida rasionuna daxil edilməsi barədə qərar qəbul edib. Parlamentdə bu layihəni çıxaran deputatlar bəyan edib ki, bu addım uşaqların və yeniyetmələrin sağlamlığına kömək edəcək, onların şəkər istehlakının səviyyəsini azaldacaq, ölkədə bal satışı bazarını genişləndirəcək. Hazırda ölkədə 11 min ton bal istehsal olunur ki, onun da balın 85%-i ixrac edilir. İxracda və istehsalda əsas pay arıçılıq kooperativlərinə məxsusdur. Ən böyük kooperativ 80-ci illərin sonlarında yaradılmış “Apicoop” kooperatividir. Bu kooperativ 350 arıçılıq təsərrüfatını özündə birləşdirir. Kooperativ özünün bal emalı zavoduna, baton şokolad istehsalı müəssisəsinə və zəruri texnikaya (avadanlıqlara), ixtisaslaşmış mütəxəssislərə və veterinar həkim heyətinə malikdir.

Çilidə ümumilikdə 1500 arı təsərrüfatı qeydiyyatda alınıb. Amma araşdırmaçıları bildirir ki, qeydiyyatda düşməşən təsərrüfatlar da nəzərə alınsa, onların ümumi sayı 4000-ə çatır. Bu təsərrüfatlarının 90%-i 100 arı ailəsinə, 4%-i 1000-dən çox arı ailəsinə, təxminən 6%-i isə 100-1000 intervalında ara ailəsinə sahibdir. Çilidə arıçılıq cəmiyyəti yüksək təşkilatçılığı ilə fərqlənir. Bu sahədə həlledici rol Arıçıların Milli Federasiyasına (Federación Red Apícola Nacional) məxsusdur. Bu federasiya kənd təsərrüfatı toxumçularının birlikləri və meyvə ixracatçıları birlikləri ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir. Əlavə olaraq ölkədə, Bal İxracatçıları Assosiasiyası, arı terapiyası ilə məşğul olan kooperativlər, arıçılıq kooperativlərinin federasiyası da fəaliyyət göstərir. Özəl sektor və dövlət orqanları arasında əlaqə Milli Arıçılıq İdarəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Bu qurumun bütün bölgələrdə bölmələri mövcuddur. Bu qurumun sayəsində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və arıçılar arasında daimi dialoq mövcuddur. Ölkədə arıçılığın problemlərini öyrənən və öyrədən, bu sahədə elmi araşdırmalar aparan 7 universitet məşğuldur.

Araşdırmalar göstərir ki, Çilidə daxili bazarda satılan balın 60%-ə qədəri ticarət şəbəkələri, 40%-i isə qeyri-formal kanallar vasitəsilə realizə edilir²².

Son illər ölkədə arıçılığın inkişaf ilə bağlı rəsmi səviyyədə bir sıra mühüm təşəbbüslər irəli sürülüb. Məsələn, arıların sağlamlığına zərər vuran pestisidlərin istifadəsinin məhdudlaşdırılması, arıçılığın inkişafı ilə bağlı təbliğatın genişləndirilməsi, təbii qoruqların sahəsinin genişləndirilməsi, coğrafi və iqlim şəraiti nəzərə alaraq hər bölgəyə uyğun bal verimi olan bitkilərin əkilməsi, arıların təmiz su ehtiyaclarının qarşılınması üçün xüsusi yerlərin tikilməsi bu qəbildən olan təşəbbüslər sırasındadır.

İspaniya 28 AB üzv-ölkəsi arasında milli arıçılığın inkişafına görə liderdir. AB-də qeydiyyatda olan 14 milyon arı ailəsinin 17.6%-i İspaniyanın payına düşür. Arıçıların

²¹ [http://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Bal%20Orman%C4%B1%20Eylem%20Plan%C4%B1%20\(2013-17\).pdf](http://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Bal%20Orman%C4%B1%20Eylem%20Plan%C4%B1%20(2013-17).pdf)

²² <http://www.apiworld.ru/1454086342.html>

sayı 26 mindir. AB-də 27 minə yaxın peşəkar arıçı var ki, bunun da 40%-i İspaniyadadır²³.

Arıçılığın yaxşı inkişaf etdiyi ölkələrdən biri də **Fransadır**. Bu ölkə Avropanın ən iri bal istehsalçılarından biri hesab edilir. Ölkədə arıçılıqla bağlı çoxsaylı tədqiqat və tədris mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Arıçılığın İnkişafı üzrə Milli Mərkəz (CNDA), Arıların Sağlamlığının Müdafiəsi təşkilatlarının Milli Federasiyası (FNOSAD), Arıçılığın İnkişafı Assosiasiyası (ADA) bura daxildir.

Təxminən 69 000 arıçı var. Ondan 91%-i çox kiçik (30 arı ailəsindən az ailəyə sahib olan arıçılar), 6%-i kiçik (31-150 arı ailəsi intervalında ailəyə sahib olan arıçılar) təsərrüfatlardır. Adətən 300-dən artıq arı ailəsi olduqda belə təsərrüfatların sahibi həvəskar arıçılar hesab edilir. Bu baxımdan Fransada 97% təsərrüfatda həvəskarlardır. Yalnız 3% təsərrüfat sənaye arıçılığı ilə məşğuldur. Bütün arı ailələrinin 45%-i, əmtə balının 50%-i məhz sayı 1.2 milyon arı ailəsinə sahib olan 3% sənaye arıçılarına məxsusdur. Arıçı birliklərinin hökumətin siyasətinə çox güclü təsiri var. Məsələn, hələ ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarında onların təzyiqi altında hökumət arı ölümünə səbəb olan pestisid və herbisidlərin tətbiqinə qadağa qoydu. Daxili bal istehsalı 40 min tona, idxal 20 min tona yaxındır. Fransızların 75%-i müntəzəm bal istehlak edir və illik istehlak 600 qram ətrafındadır.

Fransanın ən böyük problemi balın maya dəyərinin yüksək olmasıdır. Dünyada ən baha ballar sırasında fransız balının da adı var. Balın dəyərinə görə vəziyyət belədir: Ən ucuz bal Asiya, xüsusən Çin balıdır. Çin balının qiyməti ən ucuzdu və "baza qiyməti" adlandırılır; Cənubi Amerika balı – qiyməti baza qiymətindən təxminən 20% yüksəkdir; AB birliyini balı - Cənubi Amerikanın balından 10-15% yüksəkdir; İspaniya balı – orta Avropa göstəricisindən 10-15% yüksəkdir; Fransa və İtaliya balı – İspan balından 20% yüksəkdir. Fransada 70 min arıçı, 1.3 milyon arı ailəsi var²⁴.

Son onilliklərdə bir sıra Şərqi Avropa ölkələrində də arıçılıq sektoru güclü inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Məsələn, təxminən 93 min kvadratkilometr əraziyə malik olan **Macarıstan**da təxminən 15 min arıçı fəaliyyət göstərir. 600 mindən çox arı ailəsi mövcuddur, bir arı ailəsinin orta məhsuldarlığı 25 kq əmtəə balı təşkil edir. Ölkənin hər kvadratkilometrində 10 arı ailəsi düşür. Təxminən 30 min ton bal istehsal olunur ki, onun da təxminən 50%-i ağ akasiya balıdır. Hazır bal məhsulunun yarısı daxili bazara, yarısı isə ixraca yönəldilir. 150 arı ailəsindən çox ailəyə malik peşəkar arıçılar ümumi arıçılardan 7%-ni təşkil edir. Ölkədə 126 regional arıçılıq assosiasiyası var ki, 11 min üzvü var. Əmtəə balının 90%-i assosiasiyaya üzv olan arı təsərrüfatları tərəfindən istehsal edilir. İldə hökumətin arıçılara ayırdığı 3 milyon avro subsidiyanın bölüşdürülməsində və istifadəsinə nəzarətdə assosiasiyaların rəyi əsas götürülür²⁵. Dövlət dəstəyi təkə subsidiya ilə yekunlaşmır. Həmçinin təsərrüfatlarda istifadə olunan avadanlıq və texnologiyaların alınmasına da dövlət yardımı sistemi var. Macarıstanın bir üstünlüyü də "GMO-suz ölkə" statusuna malik olmasıdır. Arı təsərrüfatlarının illik dövriyyəsi 65 milyon avrodan çoxdur. Bir arı ailəsinin orta qazancı 100 avro ətrafındadır. Kənd təsərrüfatı nazirinin fikrincə əsas problem arı ailələrinin orta sıxlığının yüksək

²³ <http://www.apiworld.ru/1435702235.html>

²⁴ <http://www.apiworld.ru/1365582496.html>

²⁵ <http://www.apiworld.ru/1361781033.html>

olmasıdır. Arı təsərrüfatlarının istifadəsində olan ərazilərin hər hektarına 12 arı ailəsi düşür. Bu göstəriciyə görə yalnız Yunanıstandan geridir²⁶.

Polşada 150 arı ailəsindən çox ailənin olduğu təsərrüfatlar peşəkar (sənaye əsaslı) təsərrüfatlar hesab edilir. Ölkədə 307 böyük arıçılıq təsərrüfatında 80 mindən çox arı ailəsi var. Sənaye arıçılığında arı ailələrinin ora sayı 267-dir. Polşa 17 min tondan çox bal istehsal edir, onun 6 min tonunu ixrac edir. Hazırda ölkədə bir arı ailəsinin maya dəyəri 80 avro ətrafındadır. Bura hazır satılan arı şanın və pətəyin alınması, yanacaq və enerji haqlarının ödənməsi, şəkərin alınması xərcləri daxildir. Əmək haqqı xərcləri də nəzərə alınsa, balın orta qiymətinin 4-5 avrodan yüksək, bir arı ailəsinin məhsuldarlığının isə 25 kq-dan yüksək olması vacibdir. Əks halda Polşada arıçılıq rentabelli sektora ola bilməz. Qiymətlərin bu səviyyəsi isə Polşa arıçılığının rəqabət qabiliyyətliyini aşağı salır²⁷.

Bolqarıstanda arıçılığın dəstəklənməsi üzrə dövlət proqramı həyata keçirilib və 3 il ərzində proqram çərçivəsində təxminən 100 arıçıya subsidiya formasında 7 mln. avro vəsait ödənilib. Bir arı ailəsi üçün ödənilən subsidiyanın minimum məbləği 30 avro təşkil edib. Ölkədə bal istehsalı təxminən 10 min ton təşkil edir. Bununla belə, məhsulun əlverişli bazar imkanları tapa bilməməsi, yüksək keyfiyyətli və rəqabətdavam gətirməyə imkan verən qiymət səviyyəsinin əldə edilməməsi nəticəsində xeyli arı təsərrüfatı iflas edib. 2007-2013-cü illərdə arıçıların sayı 35 mindən 19 minə, arı ailələrinin sayı 750 mindən 500 minə enib. Arı ailələrinin tələfolma səviyyəsi 20%-ə çatıb. Təsərrüfatların rentabelli və rəqabətqabiliyyətli olmamasının başlıca səbəbi həvəskar arıçılıqdan peşəkar (sənaye) arıçılığına keçidin mümkün olmaması olub. Yalnız 2-3% təsərrüfatda arı ailələrinin sayı 100-də çox olub²⁸.

Azərbaycanla qonşu olan **Gürcüstanda** da son illər arıçılığın inkişafına maraq əhəmiyyətli dərəcədə artıb və hökumət səviyyəsində sahənin inkişafı üçün xeyli işlər görülüb. 2004-2014-cü illərdə Gürcüstanda bal istehsalı 2 dəfədən çox artaraq 4.1 min tona çatıb. Amma hələlik yerli istehsal daxili bazara yönəlir. 2014-cü ildə çox az – 54 min dollar dəyərində 5 ton həcmində ixrac olub. Bal ixracı üçün əsas maneələr budur: maya dəyəri yüksəkdir və ixrac qiymətləri baha başa gəlir. Hazırda Gürcüstanda peşəkar formada və sənaye üsulu ilə arıçılıqla məşğul olan təsərrüfat yoxdu. Bütün arıçılar həvəskar arıçılardır və onların hamısı 300-dən az arı ailəsinə sahibdir. Adətən belə təsərrüfatlar genişlənmək və texnoloji baxımdan yenilənmək üçün resursa malik olmurlar. Mütəxəssis hesablamalarına görə, 300 arı ailəsindən ibarət arıçılıq təsərrüfatının qurulması üçün təxminən 120 min lari (50 min USD) sərmayə tələb edilir. Bu sərmayənin geri qayıtması üçün azı 4 il zaman tələb olunur. Gürcüstan bal ixracı üçün öz məhsulunda antibiotiklərin, pestisidlərin və digər çirkləndirici maddələrin olmadığına tam zəmanət verməlidir. KTN ölkənin arıçılıq potensialını dəqiq müəyyən etmək üçün 2015-ci ilin sonunadək bütün arıçılıq təsərrüfatlarının qeydiyyatını tam başa çatdırdı. Gürcüstan pestisid və antibiotik analizi üçün zəruri laboratoriyalar olmadığı üçün analizlər belə xaricdə həyata keçirilir. Əgər zəruri keyfiyyət standartları təmin edilirsə, Gürcüstanın Azad Ticarət Zonası haqqında Sazişə qoşulması ilkin

²⁶ <http://www.apiworld.ru/1413817866.html>

²⁷ <http://www.apiworld.ru/1381730630.html>

²⁸ <http://www.apiworld.ru/1383278054.html>

mərhələdə ölkədən AB-yə təxminən 1.5 min ton bal ixracına imkan yaradır²⁹. Artıq 2016-cı ildən etibarən bal ixracının mümkün olacağı gözlənilir. Gürcüstanda Kənd Təsərrüfatı Kooperativlərinin İnkişafı Dövlət Agentliyi arıçılıq kooperativdə birləşməsi üçün stimullaşdırıcı addımlar atıb. Bunun nəticəsidir ki, hazırda ölkədə 164 arıçılıq kooperativi var ki, ondan 80-i yüksək dağlıq ərazilərdə yerləşir. Kooperativin yaranması üçün azı 3 fermer payçı kimi qurumun təsisində iştirak etməlidir. KTN bu kooperativləri zəruri inventar və avadanlıqlarla təmin edir, onların laboratoriya analizlərinin xərclərini hökumət qarşılayır³⁰.

Gürcüstan Peşəkar Arıçılar Cəmiyyətinin məlumatına görə, Gürcüstanda qeyri-rəsmi kanallar vasitəsilə bal idxalı daha çoxdur. Doğrudur, Türkiyə bazarına daxil olmaq çətindir. Çünki onlar AB-nin standartlarına uyğun sertifikatlara tələb edirlər. Amma Azərbaycana sərnəşin avtobusları vasitəsilə daşımaq daha əlverişli və maneəsizdir. Gürcüstanda arıçılığın inkişafı üçün dövlət proqramı var.³¹

Mütəxəssislər adambaşına bal istehlakının səviyyəsini ölkədə arıçılığın inkişafına təsir göstərən əsas faktorlardan biri hesab edirlər. Daxili bazarın tutumu istehsalın səviyyəsinin formalaşmasında ixrac həcmi ilə bağlı həlledici rol oynayır. O ölkələrdə ki, balın qida rasionunda payı yüksəkdir, şübhəsiz ki, arıçılıq təsərrüfatları ilk növbədə daxili bazarın tələbatını ödəməyi hədəfləyir. Dünya Ərzaq Təşkilatının statistikasına əsasən aparılan araşdırmalar göstərir ki, bal istehlakının adambaşına düşən orta göstəricisi ayrı-ayrı ölkələr üzrə kəskin fərqlənir. Ən yüksək göstərici Almaniyada, İsveçdə, Avstriyada, Yeni Zelandiyada, Yunanıstan və Türkiyədədir – bu ölkələrdə adambaşına illik bal istehsalının səviyyəsi 1000-1500 qram intervalında dəyişir. İspaniyada, Avstraliyada, Portuqaliyada və İsveçdə 660-670 qram, ABŞ, Fransa, Kanada, Danimarka və Böyük Britaniyada 550-590 qram, Hollandiyada və Finlandiyada 430-440 qram, Yaponiyada, Norveçdə və İtaliyada 320-380 qram, Küveytdə, Çində və Səudiyyə Ərəbistanında 220-270 qram, Pakistanda, Hindistanda və Braziliyada isə 100-120 qram təşkil edir³².

Son illər bir sıra Afrika ölkələrində, xüsusilə də **Tanzaniyada** arıçılıq sürətlə inkişaf edən sektora çevrilməkdədir. Tanzaniya böyük istehsal potensialı olan ölkədir. Ölkənin çox əlverişli təbii iqlim şəraiti var. 38.5 milyon hektar meşə örtünə malikdir. Arıçılıq sektorunda 2 mln. nəfərə yaxın insan çalışır. İllik bal istehsalı 9380 tondur. Amma bu istehsal əsasən daxili istehlaka gedir. Cəmi 550 ton ixrac var. Kənd yerlərində balın qiyməti 1.5-2.5 dollar, şəhərlərdə 2.7-4.5 dollar intervalında dəyişir. Milli bal standartları AB-nin standartları əsasında hazırlanıb Hökumət hər il arıçılıqların hazırlanmasına dəstək verir. İxrac üçün balın keyfiyyəti Almaniya laboratoriyalarında yoxlanılır³³.

Müxtəlif ölkələrin təcrübəsinə diqqət yetirdikdə qlobal miqyasda bir sektor olaraq arıçılığın inkişafına mane olan ortaqlıq problemləri daha aydın qiymətləndirmək olur. Əsas problemlərdən biri kimi arı ailələrin kütləvi tələf olmasını qeyd etmək mümkündür. ABŞ, Argentina və bir sıra Avropa ölkələrində bəzi dövrlərdə il ərzində

²⁹ <http://www.apiworld.ru/1455903303.html>

³⁰ <http://www.apiworld.ru/1441886703.html>

³¹ <http://www.apiworld.ru/1357711877.html>

³² <http://www.apiworld.ru/1374468155.html>

³³ <http://www.apiworld.ru/1379395585.html>

orta hesabla arı ailələrinin 30-45% sıradan çıxır. Burada çoxlu faktorların rolu var, xüsusilə kənd təsərrüfatında pestisidlərdən yüksək normada istifadə bitkilərin nektar və tozcuqları arılar üçün zəhərlənmə mənbəyinə çevrilir. Bundan əlavə yüksək təsirə malik herbisidlərdən becərmədə istifadə bal verən dəyərli bitkilərin sıradan çıxmasına səbəb olur.

Növbəti problem kimi sektorun məhsuldarlığını qeyd etmək olar. Bir arı ailəsinə düşən bal veriminin həcmi müxtəlif ölkələr üzrə kəskin fərqlənir və bunu aşağıdakı cədvəlin məlumatlarından da aydın görmək mümkündür:

Dünyada bal veriminin (bir arı ailəsinə düşən bal istehsalı) ölkələr üzrə səviyyəsi³⁴

Cədvəl 7

№	Ölkələr	
1.	Kanada	57,5
2.	Avstraliya	51,2
3.	Çin	49,9
4.	Meksika	31,3
5.	ABŞ	26,9
6.	Argentina	19,9
7.	Rusiya	19,7
8.	Fransa	19,5
9.	Türkiyə	1,7
10.	CAR	15,7
11.	İspaniya	14,0
12.	İran	13,4
13.	Yunanıstan	10,7
14.	Polşa	9,4
15.	Almaniya	4,1

Göründüyü kimi, ən məhsuldar arıçılıq sektoruna malik olan Kanada və Avstraliya kimi ölkələrdə arı ailələrinin bal verimi Almaniya və Polşa kimi ölkələrdən 6-15 dəfə yüksəkdir.

Üçüncü ciddi problem saxta balın hazırlanması və onların bazarlara yol tapmasıdır. Məlumata görə, hər il dünya miqyasında 2 milyon tona yaxın saxta bal istehsal edilir. Saxta bal istehsalına görə Çin dünyada lider hesab edilir. Bu gün dünyada ən yüksək texoloji imkanlara malik laboratoriyalar belə Çində istehsal edilən saxta balları aşkarlamaqda acizdir. Ona görə də Çin dünyaya ən ucuz bal ixrac etmək imkanına malikdir. Nəticədə isə dünya bazarına başqa ölkələr tərəfindən çıxarılan keyfiyyətli balların da qiyməti aşağı düşür. Bu səbəbdən son illərdə balın keyfiyyətinə qarşı beynəlxalq tələblərin getdikcə sərtləşməkdədir. Əvvəllər balın rəngi, dadı, qlükoza və fruktozanın nisbəti, suyun miqdarı kimi standartlar əsas götürülürdü. Amma indi əsas meyar balda pestisidlərin, veterinar dərmanların, radionuklidlərin,

³⁴ <http://earsiv.atauni.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/123456789/1086/10058852.pdf?sequence=1>

geni modifikasi edilmiş bitkilərdən götürülmüş maddələrin və digər toksik maddələrin qalığının olmaması əsas meyarlardır. Elə ölkələr var ki, orda ümumiyyətlə antibiotik istifadə olunmur. Məsələn, son 20 ildə Yeni Zelandiya balda antibiotik aşkar edilməyib. Beynəlxalq bazarlarda keyfiyyət standartlarının sərtləşdiyi şəraitdə analizlərin qiymətinin yüksəlməsi arçılıq təsərrüfatlarının xərclərini artırmaqla onlara əlavə problemlər yaradır. Məsələn, hazırda Avropada balda geni modifikasiya edilmiş tozcuqların analizi 200 avroya başa gəlir. Və yaxud balın bioloji analizini apararaq beynəlxalq standartlara uyğunluğun təsdiqləyə bilən laboratoriyaların dəyəri təxminən 1 milyon dollar təşkil edir³⁵. Məlumdur ki, bu vəsaiti ödəməklə zəruri laboratoriyaların qurulması arçılıq təsərrüfatlarının imkanı xaricindədi və bu işi hökumətlər öz üzərinə götürməlidir.

Yeri gəlmişkən, arçılıqda məhsuldarlıq sektorun rəqabətqabiliyyətliliyi üçün ən vacib şərtlərdən biridir. Son illərdə tədqiqatçılar müxtəlif meyarlar əsasında arçılıq sektorunun rəqabət qabiliyyətlilik indeksini müəyyən edir. Bu meyarlara daxildir: arı məhsullarının qiyməti, beynəlxalq bazarlarda payı, arı məhsullarının keyfiyyəti, ixrac həcmnin istehsal həcminə nisbəti. Dünyada arçılıq sektorunun rəqabət qabiliyyətliliyinə görə Argentina 1-ci, Çin isə 2-ci sırada dayanır. Argentina yüksək ən yüksək keyfiyyətli bal istehsalına malik olmaqla yanaşı istehsal etdiyi balın 94%-ni ixrac edir. Məsələn bu göstərici Çində 49, Türkiyədə 7%-dir . Rəqabətqabiliyyətliliyi məhdudlaşdıran daha bir faktor məhsuldarlığın aşağı olmasıdır. Baxmayaraq ki, Türkiyə bal ixracında onluqda olan ölkələr sırasında ға daxil deyil³⁶.

Arçılıq sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir göstərən faktorlardan biri də təbii mühit, xüsusilə də balverimi potensialı olan bitki örtüyünün mövcudluğudur. Türkiyədə yüksək balverimi gücü olan 10 mindən artıq bitki növü var ki, bu dünya miqyasında çox yüksək göstərici sayılır³⁷.

Nəhayət, balın qiyməti rəqabətqabiliyyətliliyə təsir göstərən ən ciddi faktorlardan biridir. Məsələn, Türkiyədə balın orta qiyməti Çin, Argentina, ABŞ, Ukrayna, Braziliya, Macarıstan Rusiya və Hindistan kimi nəhəng bal istehsalçılarından təxminən 2-3 dəfə bahadır. Türkiyədə istehsalçıların topdansatış kanallarına təqdim etdiyi hər kq balın qiyməti 6.5 dollardan yüksəkdir. Adıçəkələn ölkələrdə isə 1.5-3.5 dollar intervalında dəyişir. Ona görə də Türkiyə rəqib ölkələrinə qiymət rəqabətindən uduzuru. AB-də balın 80% birbaşa istehlak üçün süfrəyə, 20%-i isə qida sənayesinin ehtiyaclarını ödəməyə gedir. ABŞ-ın Bal Menecmenti üzrə Milli İdarəsinin məlumatına görə (NHB), ölkədə 1 kq balın topdansatış qiyməti 3.2 dollar, pərakəndə qiyməti isə 11,7 dollar olub³⁸.

Bal istehsalı və ixracı üçün əlverişli imkana, həmçinin potensiala malik ölkələr üçün əsas bal idxalatçıların siyahısına diqqət yetirmək, həmin ölkələrin bazarının tələblərini araşdırmaq ixrac bazarlarına kanallar tapmaq baxımından çox vacibdir.

³⁵ <http://www.apiworld.ru/1366716415.html>

³⁶ http://kudaka.org.tr/apb/tarim_raporlari/tral_bolgesi_ari_aricilik_urunleri_sektoru_strateji_dokumani.pdf

³⁷ http://kudaka.org.tr/apb/tarim_raporlari/tral_bolgesi_ari_aricilik_urunleri_sektoru_strateji_dokumani.pdf

³⁸ <http://www.tepge.gov.tr/Dosyalar/Yayinlar/d7f9a8235bf54fc799dbc9bad3e3ad8d.pdf>

Dünyada ən çox bal idxal edən 15 ölkə³⁹

Cədvəl 8

İdxalatçı ölkələr		İdxalın həcmi, min kq	İdxalın dəyəri, min USD	1 kq balın idxal dəyəri, USD
1.	ABŞ	52835.0	200 246.0	3.8
2.	Almaniya	40100.0	151 069.3	3.8
3.	Böyük Briyaniya	37107.1	94 037.0	2.5
4.	Yaponiya	34170.3	95 805.4	2.8
5.	Belçika	30702.3	80 187.2	2.6
6.	İspaniya	21387.0	55 759.5	2.6
7.	Fransa	21289.3	82 922.0	3.9
8.	İtaliya	16738.0	59 082.1	3.5
9.	Polşa	12637.4	32 331.0	2.6
10.	Niderland	12338.0	40 373.4	3.3
11.	Səudiyyə Ərəbistanı	7651.3	41 616.4	5.4
12.	Avstriya	5490.0	23 928.1	4.3
13.	İsveçrə	4306.0	18 986.4	4.4
14.	Malayziya	3181.8	14 490.2	4.5
15.	İndoneziya	1721.0	9 082.0	5.3
Cəmi		301 655.0	1 015 000	3.4

Dünyada beynəlxalq bazarlar vasitəsilə satılan balın yarısından çox 5 ölkənin – ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya və Belçikanın payına düşür. İki ölkə - Fransa və İspaniya iri bal istehsalçıları olmasına baxmayaraq, daxili bazarın tələbatını ödəyə bilmədikləri üçün həm də dünyanın iri bal idxalatçıları sırasında qərarlaşıblar.

³⁹ <http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx>

Azərbaycanda arıçılıq sektorunun inkişaf imkanlarının GZİT analizi

İqtisadiyyatın istənilən sektorunun öz iqtisadi potensialını reallaşdırması həmin sahənin rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsindən bilavasitə asılıdır. Sektorun rəqabətqabiliyyətliliyi istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda rəqiblərlə müqayisədə daha ucuz və daha keyfiyyətli məhsul təklif etmək imkanları ilə ölçülür.

Azərbaycanda arıçılıq sektorunun iqtisadi perspektivlərini və rəqabətqabiliyyətliliyini dəyərləndirmək üçün optimal yanaşmalardan biri kimi tədqiqat çərçivəsində sahənin güclü və zəif tərəflərinin- imkan və risklərinin (GZİT) analizi aparılıb. Həmin analizin nəticələri aşağıdakılardır.

Güclü tərəflər

- Ölkənin bütün iqtisadi regionlarının (Bakı iqtisadi rayonu istisna olmaqla) arıçılığın inkişafı baxımından əlverişli iqlim şəraitinə malik olması;
- Azərbaycanın bal verimi nöqtəyi-nəzərindən zəruri orqanik şərtlərə, həmçinin geniş və çeşidli bitki örtüyünə malik olması;
- Az xərclə arıçılıq təsərrüfatının qurulmasının mümkünlüyü;
- Arıçılığa maraq göstərən çoxlu sayda insanların mövcudluğu;

Zəif tərəflər

- Təhsilli arıçıların yoxluğu, bu sahə ilə peşəkərlərin deyil, əsasən həvəskarların məşğul olması;
- Arıçılıq məhsullarının qablaşdırılması ilə məşğul olan ixtisaslaşmış təsisatların mövcud olmaması;
- Cins ana arı yetişdirən peşəkar və elmi potensialı olan mərkəzlərin olmaması;
- Arıçıların pərakəndə fəaliyyət göstərməsi
- Arıçılıq təsərrüfatlarının kiçik olması
- Arıçılıq təsərrüfatlarının sənaye üsulu ilə bal istehsal edə bilməmələri
- Ölkədə arıçılıqla bağlı birliklərin tam formalaşmaması; Beynəlxalq qurumlarda təmsilçiliyin olmaması
- Damazlıq-seleksiya işlərini aparmaq imkanlarının olmaması

İmkanlar

- Bakı iqtisadi rayonu istisna olmaqla ölkənin yerdə qalan 10 iqtisadi regionunun hamısının arıçılığın inkişafı baxımından əlverişli iqlim şəraitinə malik olması;

- Azərbaycanın bal verimi nöqteyi-nəzərindən zəruri orqanik şərtlərə, həmçinin geniş və çeşidli bitki örtüyünə malik olması;
- Hökumətin aqrar sektoru qeyri-neft iqtisadiyyatının prioritetləri sırasına daxil etməsi;
- Ölkədə keyfiyyətli təbii bala daxili tələbin yüksək olması
- Hökumət tərəfindən arıçılığın inkişafına yönəlik addımların gücləndirilməsi
- Qeyri-neft ixracatının, o cümlədən bal ixracının stimullaşdırılması üçün ixrac subsidiyasının tətbiqi
- Arıçıların bilik və bacarıqlarının artırılmasına yönəlik layihələr həyata keçirən beynəlxalq təşkilatların ölkədə fəaliyyət göstərməsi
- Arıçılıq sektorunda işləyəcək sərbəst və ucuz əmək qüvvəsinin mövcudluğu;
- Ölkədə arıçılıq sahəsində müəyyən bilik və təcrübəsi olan arıçıların olması, onların bilik və təcrübələrinin yayılmasının mümkünlüyü
- Dünya bazarında rəqabət apara biləcək qiymətdə bal istehsalı üçün əlverişli iqtisadi imkanlar mövcuddur.
- Azərbaycanda tarixən arıçılıq ənənələrinin olması

Təhlükələr

- İqlim dəyişikliyinə (yağış, sel və daşqınların, qasırğaların intensivləşməsi) arıçılıq üçün təbii-şəraiti pisləşdirməsi
- Saxta balın bazarlara girişinin qarışına ala biləcək mexanizmlərin zəif olması səbəbindən keyfiyyətli balın qiymətinin iqtisadi baxımdan əlverişli olmaması
- Sahibkarların kredit götürməsi üçün şərtlərin ağırlığı, startap kreditləşməsinin olmaması
- Arıçılıq məhsullarının ticarətində qeyri-formal kanalların üstünlük təşkil etməsi, müqavilə münasibətləri əsasında ticarətə üstünlük verən kanalların məhdudluğu;
- Ölkədə arıçılıq məhsullarından xammal olaraq istifadə edən tibb sənayesinin yoxluğu;
- Qida sənayesində baldan xammal kimi istifadənin həddən artıq məhdudluğu.
- Əkinçiliyin (pambıqçılıq, taxılçılıq və s.) son illər geniş vüsət alması
- Xarici arı sortlarının nəzarətsiz olaraq ölkəyə gətirilməsi
- Arı xəstəliklərini müalicə məqsədilə dərmanların ölkəyə nəzarətsiz şəkildə gətirilməsi Ölkənin regionları üzrə bitkilərin balverimi xəritələrinin hazırlanmaması
- Ölkənin regionları üzrə köçəri arıçılığın inkişafı üçün əlverişli məkanların xəritələrinin olmaması;
- Regionlarda bal analizi aparan laboratoriyaların olmaması;
- Balda pestisidlərin və digər zəhərli maddələrin qalıqlarının, habelə GMO-lu bitkilərin nektarının analizini aparan laboratoriyaların olmaması;
- Arı yetişdirilməsi və bal istehsalı sahəsində elmi məlumatların məhdudluğu;
- Arı məhsullarının brendləşdirilməsi ilə bağlı informasiyaların məhdudluğu;

- Bal istisna olmaqla digər arıçılıq məhsulları ilə bağlı standartların yoxluğu;
- Bal istisna olmaqla digər arıçılıq məhsulları ilə arıçılarda məlumatların məhdudluğu;
- Arıların koloniya halında yaşaması səbəbindən yoluxucu xəstəliklərin sürətlə yayılması;
- Arıçılıq sahəsi ilə bağlı universitet təhsilinin və elmi araşdırma institutlarının olmaması.
- Arıçılığın inkişafı üçün zəruri infrastrukturun olmaması
- Ölkəyə gətirilən bitki və heyvan mühafizə vasitələrinin arılara və digər flora və fauna üzvlərinə qarşı təhlükəsiz olmasının yoxlanılmaması

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qeyri-neft sektorunun, o cümlədən aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi zəruri olan istiqamətlərindən biri də arıçılıq təsərrüfatıdır. Arıçılıq sənayesinin inkişafının müsbət təərəfləri kifayət qədər çoxdur: ölkə faunasına töhfə verir, ekologiyanı qoruyur, yüksək kalorili qida istehsal edir, əhalinin sağlamlığını qoruyur və s. Arıçılıq həm də regionların inkişafı, məşğulluğun artırılması və əhalinin gəlirlərinin artması baxımından sosial əhəmiyyətə malikdir. Arı məhsullarının ixracı isə ölkəyə əlavə xarici valyuta qazandırır.

Təcrübə göstərir ki, arıçılıq təsərrüfatları olan ərazilərdə məhsuldarlıq qarabaşaqda 35-50%, günəbaxanda 25-40%, meyvə-giləmeyvədə 30-50%, yonca və qarayoncada 200-300% artır. Arılar bitkilərin tozlanmasını təmin edir. Arı məhsulu olan təbii bal yüksək kalorili qida məhsulu olmaqla yanaşı dietik və müalicəvi xüsusiyyətlərə malikdir.

Azərbaycanda arıçılığın inkişafı üçün kifayət qədər potensial və zəmin var. Ölkəmiz arıçılıq sahəsində tarixi ənənəyə malikdir. Tədqiqat müəllifləri bir sıra araşdırmalar zamanı bir sıra nəticələri üzə çıxartdı:

- *Azərbaycanın iqlim şəraiti və bitki örtüyü arıçılıq təsərrüfatlarının inkişafı üçün əlverişlidir*
- *Azərbaycanda arıçılığın əsasən həvəskar arıçılar tərəfindən təmsil olunması, peşəkar arıçılığa və sənaye istehsalı arıçılığa keçidin olmaması, damazlıq-seleksiya işinin qurulmaması yerli arı genofondunun itirilməsinə, arıların cırlaşmasına, məhsuldarlığın aşağı düşməsinə, arı məhsullarının baha olmasına səbəb olur.*
- *Arıçılıq sahəsində peşəkar kadrlar yoxdur və arıçılıq sahəsində tədris ocaqlarında kadrlar hazırlanmır.*
- *Yerli təbii bal istehsalı ölkənin tələbatını tam ödəmək iqtidarında deyil*
- *Arıçılığın inkişafı üçün bir sıra normativ aktların və yeni standartların qəbuluna ehtiyac var*

Araşdırma Azərbaycanında arıçılığın əsas məhsulu olan təbii balın rəqabət qabiliyyətinin aşağı olduğunu üzə çıxartdı. Təbii balın sənaye üsulu ilə istehsal olunmaması, arıçılığın əsasən həvəskarlardan ibarət olması, arıların balverimi məhsuldarlığının aşağı olması sonda təbii balın baha başa gəlməsinə və ixrac üçün məhdud həcmdə olmasına gətirib çıxarır. Bir tərəfdən idxal balları ucuz qiymət hesabına yerli balı sıxışdırıb çıxarır, digər tərəfdən maya dəyərinin yüksək olması xarici bazarlar tapmaqda bizə mane olur. Məsələn, 2015-ci ildə idxal olunan təbii balın hər kq-nın qiyməti orta hesabla 2,7 ABŞ dolları, ixrac olunan balın hər kq-ı isə 11,2 ABŞ dolları olub. İdxal qiymətinin ixrac qiymətindən 4 dəfə ucuz olması yerli balın qiymət rəqabətinə çox uduzduğunu göstərir.

Dünyanın 15 ən çox bal istehsal edən ölkəsi üzrə orta ixrac qiyməti 3,2 dollar olduğu halda Azərbaycanında təbii malın maya dəyəri regionlardan asılı olaraq 2,5-6

dollar aras? dəyişir. Məsələn, Göygöl və Füzuli (Horadiz) rayonlarında təbii balın hər kq-ı orta hesabla 2,5-3 dollara, Daşkəsən, Lənkəran, Qəbələ, Goranboy rayonlarında 3,8-4,4 dollara, Şəmkir, Gədəbəy, Abşeron, Şamaxı, Ağsu rayonlarında 5-5,7 dollara, Tovuz və Qax rayonlarında 6,3-7 dollara başa gəlir. Milli valyuta olan manatın son aylar dollara münasibətdə ucuzlaşması idxal balının bahalaşaraq rəqabət qabiliyyətini azaldır, yerli təbii balın isə ixrac qabiliyyətini gücləndirir.

Azərbaycanda arıçılığın inkişafı üçün dövlətin dəstəyi tələb olunur. Bu dəstək qısamüddətli yox, uzunmüddətli və davamlı olmalıdır. Xarici ölkələrin təcrübəsi də göstərir ki, dövlət dəstəyi olmadan bu sektoru inkişaf etdirmək mümkün olmayacaq. Dünya təcrübəsinin öyrənilməsi göstərdi ki, bir sıra ölkələrin uğurlu təcrübələrini Azərbaycanda da tətbiq etmək olar. Xüsusilə qonşu Türkiyə təcrübəsi ölkəmiz üçün daha məqbuldur. Türkiyədə ana arı yetişdirən arıçılıq təsərrüfatları yetişdirilən hər bir ana arı üçün 4 lirə, hər bir arı ailəsi üçün arıçılara 8 lirə, orqanik arıçılıqla məşğul olanlara isə əlavə olaraq 5 lirə subsidiya verilir. Çində Apikultura Assosiasiyası fəaliyyət göstərir. Assosiasiyanın nəzdində arıçılıqla bağlı təlim və ixtisasartırma mərkəzi, xüsusi arıçılıq məktəbləri fəaliyyət göstərir. 2014-cü ilin iyulunda Çili Parlamenti təbii balın məktəblilərin qida rasionuna daxil edilməsi barədə qərar qəbul edib. Qazaxıstanda, Rusiyada, Gürcüstanda, Belorusda və s. ölkələrdə arıçılıq sənayesinə dövlət dəstəyini nəzərdə tutan sahəvi proqramlar mövcuddur.

Azərbaycan arıçıları problem olduqda daha çox Türkiyədəki həmkarlarına üz tuturlar. Arıçılarımız bu ölkədəki laboratoriyalarda, elmi-texniki bazadan, kadr potensialından faydalanırlar. TİKA, GİZ və BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı tərəfindən ölkəmizdə həyata keçirilən layihələr vasitəsilə arıçılara texniki yardım edilir. Bu layihələr arıçılığın inkişafı üçün çox faydalıdır, ancaq onların nəticələrinin dayanıqlı olması üçün dövlət təşəbbüsü əlinə götürməli, zəruri institusional və maliyyə dəstəyi verməlidir.

Azərbaycanda arıçılığın inkişafı üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı:

- Ölkədə arıçılıq təsərrüfatlarının inkişafı, arı məhsullarının istehsalının artımı və ixrac potensialının gücləndirilməsi, habelə arıçılıq təsərrüfatlarının kadr potensialını və maddi-texniki bazasının gücləndirilməsinə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin yaradılması məqsədilə 2017-2021-ci illəri əhatə edən beşillik "Arıçılığın inkişafı" Dövlət Proqramının qəbulu və həyata keçirilməsi;
- Arıçılıq təsərrüfatlarının istehsal etdikləri məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq və yerli arıçılığın inkişafını stimullaşdırmaq üçün dövlət büdcəsi hesabına arıçılıq təsərrüfatlarına subsidiyaların verilməsi;
- Arıçılıq təsərrüfatlarına dövlət dəstəyinin ünvanlı və səmərəli olması üçün arıların vahid dövlət qeydiyyatı uçotunun aparılması;
- Arıçılıq təsərrüfatlarının ucuz maliyyə resurslarına çıxışını təmin etmək üçün güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi mexanizmlərinin yaradılması;

- Əhalinin, o cümlədən məktəblilərin, hərbiçilərin yüksək kalorili qida ilə təmin edilməsi üçün, eyni zamanda yeni istehsalı stimullaşdırmaq üçün Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təbii balın qida rasionuna daxil edilməsi;
- Arıların kütləvi məhv olmasının qarışısını alınması, sağlam arıların yetişdirilməsi üçün arı xəstəlikləri üzrə laboratoriyaların yaradılması;
- Arıçılıq sənayesinin inkişafı üçün arıçılıq sahəsində peşəkar kadrların (menecment, xəstəliklər üzrə) hazırlanması üçün sahəvi ali məktəblərdə (Gəncə Aqrar Universitetində) arıçılıq üzrə ixtisasların yaradılması və mütəxəssislərin hazırlanması;
- Bal arılarının məhsuldarlığını artırmaq üçün yüksək nektar veriminə malik bitkilərin əkilməsinə və həmin bitkilərdən ibarət meşə plantasiyalının salınmasının təmin etmək;
- Arı genefondunun qorunması üçün bir mərkəzdən idarə olunmaqla ölkənin ayrı-ayrı regionlarında damazlıq-seleksiya və ixtisaslaşmış təcrübə-sınaq təsərrüfatlarının yaradılması və bunun üçün dövlət tərəfindən xüsusi sahələrin ayrılmasını təmin etmək;
- Arı məhsullarının ayrı-ayrı çeşidləri üzrə keyfiyyət standartlarının, habelə bu məhsulların qablaşdırılması, saxlanması, daşınması və satışı ilə bağlı milli standartların hazırlanması;
- Arıçıların peşə birliklərinin yaradılması və onlara dövlət tərəfindən texniki dəstək göstərilməsi;
- Azərbaycan arıçılarının beynəlxalq səviyyədə əlaqələrini gücləndirmək, dünya səviyyəsində tanıtımına nail olmaq, qabaqcıl texnologiyaların mənimsənilərək ölkəyə gətirilməsi baxımından Arıçılar Assosiasiyasının Beynəlxalq Federasiyası olan Apimondiyaya üzvlüyə nail olmaq